

اهلا وسهلا؟

Hallo en welkom?

Over de relatie tussen lokale Protestantse kerken en Syrische vluchtelingen in Libanon

---

Masterscriptie Gemeentepredikant, vakgroep Practices
Protestantse Theologische Universiteit
Begeleider: Dr. R. Brouwer
Student: Mirjam Verschoof, s1201476

Woord van dank

الغريب أعمى ولو بصير

Ook al ziet hij, de vreemdeling is blind
- auteur onbekend-

Dit spreekwoord heeft voor mij twee betekenissen die in elkaars verlengde liggen; het laat zien dat er tal van dingen zijn die ik als 'blinde' onderzoeker in een onbekende context niet waarneem en het laat zien dat ik als onderzoeker mensen om mij heen nodig heb die mij helpen om dingen te zien en in het juiste perspectief te zien. Er zijn veel mensen die mij geholpen hebben om wegwijs te worden in Libanon en de Libanese samenleving. Het onderzoek zou niet zo voorspoedig zijn verlopen zonder de inspanningen van Rima Nasrallah. Bedankt voor de hartelijkheid waarmee jij en je gezin mij ontvangen hebben. Bedankt Sleiman, Hassan, George en Kheirallah voor jullie vriendschap, jullie goede zorgen en jullie scherpe inzichten. Dank ook aan alle mensen die hun huis open hebben gesteld voor mij inclusief een kop koffie, een maaltijd of een plek om te slapen. Ook dank ik Stichting Dorcas, Kerk in Actie en Raad van Kerken in het Midden-Oosten (MECC) voor de mogelijkheid om samen na te denken over thema's van deze scriptie. Bedankt Rein Brouwer voor de gesprekken in het onderzoeksproces om een goede koers te behouden.

Terugkijkend op twee geweldige maanden in Libanon voelt het ook gepast om te zeggen: God zij dank.

Dit onderzoek is financieel mogelijk gemaakt door de volgende fondsen:

Kerk in Actie

RDO Balije van Utrecht

Han Gerlach Studiefonds

Stichting G.B. de Tombe Rasker Fonds

Ad Pias Causas

Commissie Internationalisering Protestants Theologische Universiteit

Foto op voorkant in eigen beheer. Foto genomen vanaf het speelplein van een kerkelijk educatief project met uitzicht over de Bekaa vallei.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	p. 4
1.1. De Libanese context	p. 4
1.2. Doelstelling	p. 11
1.3. Onderzoeksvraag	p. 12
1.4. Vooruitblik structuur	p. 12
2. Verkenning probleemveld	p. 14
2.1. Migratie	p. 14
2.2. Kerk en crisis	p. 15
2.3. Navolging en transformatie	p. 16
3. Onderzoeksmethodologie	p. 18
3.1. Naturalistisch onderzoek	p. 18
3.2. Kernconcepten	p. 20
4. Positionering binnen de praktische theologie	p. 22
4.1. Algemene inleiding praktische theologie	p. 22
4.2. Relatie tussen theorie en praktijk	p. 23
4.3. De lokale kerk	p. 24
4.4 Praktische theologie en missiologie	p. 25
5. Verhalen rond 'crisis'	p. 27
5.1. Angst	p. 27
5.2. Discriminatie	p. 29
5.3. Onvermogen	p. 32
5.4. Reflectie	p. 33
6. Verhalen rond 'transformatie'	p. 36
6.1. Diakonia door educatie	p. 36
6.2. Getuigenis	p. 38
6.3. Ontmoeting	p. 39
6.4. Reflectie	p. 41
7. Verbinding	p. 43
7.1. Ambigüiteit	p. 43
7.2. Theologische duiding crisis en transformatie	p. 45
7.3. Aanbevelingen voor verder onderzoek	p. 48
Bibliografie	p. 50

1. Inleiding

1.1 De Libanese context

Op 14 augustus 2014 publiceerde de Hoge Raad van de Evangelische gemeenschap in Syrië en Libanon een document met als titel *'Urgent appeal from the Supreme Council of the Evangelical Community in Syria and Lebanon to all the Evangelical and Protestant Churches and Organizations across the World.'* (The Supreme Council of the Evangelical Community in Syria and Lebanon, 2014). Het verzoek van de Hoge Raad is duidelijk. Aanleiding voor het op schrift stellen van deze dringende oproep was de verslechterende situatie in deze landen door de burgeroorlog in Syrië en de aanwezigheid van de radicaal islamitische groepen in Syrië en Irak. Het document stelt dat minderheidsgroepen, voornamelijk christelijke gemeenschappen, en masse lijden doordat zij in de samenleving steeds meer naar de marge gedruwd worden. In het document wordt een noodtoestand afgeroepen over de situatie van christenen en gematigde moslimgroepen in deze landen. 'For us, this is a moment filled with awe and fear! Thus we move to announce a "state of emergency" in order to preserve what remains of the Christian – and moderate non-Christian – presence in the East, and to circumvent its complete demise' (p. 2). In Libanon zijn de spanningen door het conflict in Syrië hoog opgelopen. Zo meldt het document dat er als gevolg van het conflict in Syrië verschillende geweldsincidenten in Libanon hebben plaatsgevonden en worden de diepgaande consequenties van de massale influx van Syrische vluchtelingen voor Libanon vermeld. De oproep van de Hoge Raad dient als illustratie bij het probleemveld waarbinnen mijn onderzoeksonderwerp valt, namelijk de ontmoetingen tussen lokale protestantse kerken in Libanon en Syrische vluchtelingen.

De titel van deze scriptie luidt 'اهلا وسهلا؟', wat zoveel betekent als 'hallo en welkom?'. In Libanon en Syrië is اهلا وسهلا een veelgebruikte en hartelijke begroeting. De titel is dus herkenbaar voor elke Libanees en Syriër. Het vraagteken achter de begroeting is geen onderdeel van de standaard groet. Dit heb ik voor de titel van deze scriptie bewust geplaatst omdat ik voor deze scriptie onderzocht heb of lokale kerken deze hartelijke groet uitgespreken naar Syrische vluchtelingen.

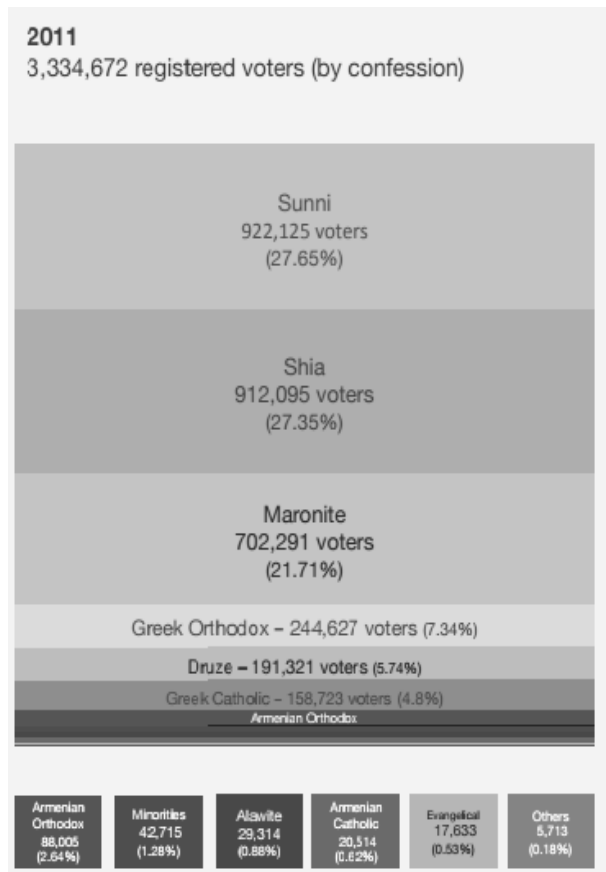
De context van Libanon is sterk veranderd door de burgeroorlog in Syrië. Libanon heeft een oppervlakte van 10400 km² (ongeveer een kwart van Nederland) en biedt opvang aan ruim een miljoen geregistreerde Syrische vluchtelingen (UNHCR, 2016). De schattingen over het totaal aantal geregistreerde en niet-geregistreerde vluchtelingen stijgen ver boven dit getal uit en lopen op tot ruim twee miljoen. Dit brengt veel spanningen met zich mee aangezien de vluchtelingen vaak in armoede leven. Dit geeft een grote druk op hulporganisaties. Ook zijn veel kerken en hun kerkelijk leiders zwaar belast met het anticiperen op de aanwezigheid van vluchtelingen en organiseren en faciliteren van vormen van hulp. Dit werd in de oriëntatiefase van dit onderzoek bevestigd door Rima Nasrallah, docente Praktische Theologie aan de *Near East School of Theology* en begeleider van dit onderzoek in Libanon. Ook werd dit bevestigd door de dringende oproep van de Hoge Raad.

In deze thesis kijk ik naar de relatie tussen lokale kerken en vluchtelingen en geef ik aanzetten om te laten zien dat kerken potentiële plekken van transformatie zijn. Het ontwikkelen van '*improved practice*' is namelijk een belangrijk doel van deze thesis (Snyder, p. 7).

1.1.1. Sociaal, economische en politieke situatie

Libanon is in mijn beeld een divers land met vele uitersten. Aan de ene kant is het een modern en vrij land. Het uitgaansleven in Beiroet is geweldig, op de boulevard kan je erbij lopen zoals je wilt en plastische chirurgie in Libanon is 'big business'. Toch is er ook veel kritiek op hoe de mensenrechten worden nageleefd. Zo zijn er geluiden van systematische martelingen in gevangenissen die plaatsvinden met goedkeuring van de overheid. Homoseksualiteit is strafbaar en in sommige gevallen van verkrachting moet een slachtoffer trouwen met de dader (Khawaja, 2017). Ook een burgerlijk huwelijk kent het land niet. Een huwelijk kan alleen bevestigd worden door het religieuze orgaan waartoe de betrokkenen behoren. Een interreligieus huwelijk is hierdoor niet mogelijk. Wanneer je wilt trouwen met iemand buiten je confessionele groep is het, naast bekering, een mogelijkheid om in het buitenland een burgerlijk huwelijk te voltrekken. Een buitenlands burgerlijk huwelijk wordt namelijk door Libanon wel erkend als een formeel huwelijk.

Naast dat Libanon heeft om te gaan met de consequenties van de burgeroorlog in Syrië die sinds 2011 aan de gang is, heeft Libanon zelf ook onrustige tijden gekend. In de jaren 1975-1989 was Libanon verwickeld in een wrede burgeroorlog waarbij de verschillende rivaliserende groeperingen langs confessionele lijnen verdeeld waren. Er zijn in deze jaren naar schatting 120.000 mensen omgekomen (United Nations Human Rights Council, p. 18). De fysieke sporen van kapot geschoten huizen door deze oorlog zijn nog door heel het land zichtbaar. Er vochten Sjiitische milities, Soennitische milities, een Palestijnse militie, meerdere christelijke milities, een Druzen militie, enkele seculiere milities en een Alawitische militie. Religie in Libanon is niet enkel een individuele keuze. 'Rather, religion is a phenomenon that often determines social and political identification' (Rolland, p. 70). Religie heeft in Libanon ook veel te maken met de sociaal, economische en politieke groep waartoe je behoort. Op confessioneel gebied is Libanon nog steeds een verdeeld land. Veel activiteiten vinden plaats binnen de eigen groep of confessie. Er zijn momenteel zeventien à achttien confessionele groeperingen, waarvan de protestantse groep er één is. Deze protestantse groep is vervolgens weer onderverdeeld in ongeveer elf protestantse denominaties (International Business Publications, p. 67). Een deel van deze denominaties richt de blik meer op het Westen, terwijl een ander deel zich meer verbonden voelt met de Arabische wereld. Mackey schrijft hierover: 'The Maronites reject inclusion in the Arab world outright; the Greek Orthodox accept their status as part of that (Arab) world; and the Melkites vacillate between the two attitudes. However, all Lebanese Christians perceive as imperiled their survival as a religious minority trapped in a sea of Islam' (Mackey, p. 30). Protestantse christenen vormen op het moment minder dan 1 % van de Libanese bevolking (Nasrallah, p. 179).

Bron: International Foundation for Electoral Systems. (2011).

Doordat er door politieke spanningen sinds 1932 geen officiële volkstelling meer geweest is, zijn er geen duidelijke cijfers voorhanden over de huidige religieuze verdeling in het land (Rolland, p. 1). Voor de burgeroorlog van 1975 vormden de christenen in Libanon een meerderheid vergeleken met de moslims. Tegenwoordig is deze verdeling veranderd. Een manier om toch inzicht te krijgen in de religieuze opbouw van de Libanese samenleving is door te kijken naar het kiesgedrag van de inwoners. Zie hiervoor de afbeelding hiernaast. De drie grootste confessionele groepen zijn momenteel de Soennieten, de Sjiïeten en de Maronieten. Vluchtelingen hebben geen kiesrecht en zijn dus niet vertegenwoordigd in de afbeelding. Politiek wordt bedreven binnen de confessionele kring en elke confessionele groep heeft een eigen vertegenwoordiging in het parlement. Het parlement wordt dus vormgegeven door de verschillende confessionele groepen die het land rijk is.

De Libanese overheid krijgt van weinig mensen die ik gesproken heb het volle vertrouwen. In de

opinie van de meerderheid van mijn respondenten vullen parlementariërs voornamelijk hun eigen zak. Volgens de grondwet vinden er om de vier jaar verkiezingen voor het parlement plaats. Het parlement kiest vervolgens om de zes jaar een president. Na een vacuüm van negenentwintig maanden heeft Libanon sinds oktober 2016 weer een president, Michel Aoun, een Maronitisch christen. Dit is in naleving van de ongeschreven regel dat de president van het land Maronitisch moet zijn, de voorzitter van het parlement een Sjiïtische moslim, de premier een Soennitisch moslim en de vicepremier een Grieks orthodox. Het parlement heeft de algemene verkiezingen echter al twee keer uitgesteld waardoor er sinds juni 2009 geen verkiezingen meer geweest zijn (Khawaja, 2017). Een formele reden hiervoor is onenigheid binnen het parlement over het confessionele systeem van het parlement. Door eerder beschreven demografische veranderingen is dit confessionele systeem verouderd. Op het moment worden de christenen als het ware meer dan proportioneel vertegenwoordigd, aangezien hun invloed niet parallel loopt aan hun daadwerkelijke aantallen in de samenleving. Hiermee zijn voornamelijk de islamitische partijen vóór een nieuwe volkstelling waardoor hun vertegenwoordiging en invloed in het parlement zal toenemen. Voor christelijke partijen zou een hertelling afname van invloed en vertegenwoordiging inhouden.

In Libanon wordt er door veel mensen gewezen naar de vluchtelingen als oorzaak van de sociale en

economische problemen. The World Bank bevestigt dit: ‘This (de crisis) has strained Lebanon’s public finances, service delivery, and the environment. The crisis is expected to worsen poverty incidence among Lebanese as well as widen income inequality’ (2017). Daarbij schat The World Bank dat er als gevolg van de toestroom van vluchtelingen sinds 2011 250.000 tot 300.000 Libanese burgers werkloos zijn geraakt. Toch zijn er ook data beschikbaar die laten zien dat de influx van vluchtelingen juist gezorgd heeft voor economische groei in Libanon. Het International Rescue Committee meent dat de komst van vluchtelingen een stimulans is geweest voor de lokale afzetmarkt van voedsel en woninghuur. Ook is er via ngo’s kapitaal binnengekomen in de vorm van financiële mogelijkheden en training van lokale werknemers. Er wordt een beeld geschetst dat Libanon momenteel inderdaad spanningen kent op sociaal en economisch gebied, maar dat het er op de lange termijn helemaal niet zo slecht uit ziet (International Rescue Committee, p. 5).

Een belangrijk punt dat hier nog genoemd moet worden is dat vanaf de Libanese burgeroorlog tot 2005 grote delen van Libanon bezet zijn geweest door het Syrische leger. Deze bezetting heeft het beeld dat Libanezen van Syriërs hebben sterk getekend. “Everybody here hates the Syrians, there’s been a lot of suffering because of the attacks by their army” vertelt een vrouw van rond de veertig mij (G 3). Het Syrische leger kwam Libanon binnen na het verzoek van de toenmalige president om aanvallen van de Palestijnse Bevrijdingsorganisatie af te wenden. Na gewelddadige botsingen tussen christelijke milities en voornamelijk Palestijnse milities mengde deze organisatie zich vanaf 1976 namelijk ook in het conflict. Het Syrische leger intervenieerde in het conflict en vocht in Libanon tegen verschillende confessionele groepen. Ook dwong het Syrische leger een grote invloed af in het Libanese parlement. Pas na de Cedarrevolutie in 2005, een opstand voor onafhankelijkheid van Libanon, trok het Syrische leger zich terug en stopte de Syrische inmenging in de Libanese politiek. Een respondent legde mij de situatie uit door een parallel te leggen tussen de Syriërs en de Duitsers. “How would you feel when ten years after your war the Germans came to the Netherlands, begging for help? Would you be willing to help them?” (G 1). Een antwoord moest ik hem verschuldigd blijven.

1.1.2. Protestantisme

Libanon kent zoals als geschreven een grote diversiteit aan christelijke tradities. Sommige van deze tradities bestaan al sinds het begin van de christelijke aanwezigheid in deze regio, andere tradities zijn ontstaan door theologische of politieke geschillen en weer andere tradities zijn ontstaan door de ijver van missionarissen (Horner, p. 6). De aanwezigheid van de protestantse traditie in Libanon valt in de laatste categorie. Vanaf de achttiende eeuw komt er vanuit het Westen een hernieuwde interesse in de heilige plaatsen van het Midden-Oosten door de groeiende eschatologische en millennialistische eindtijdverwachtingen (Murre-van den Berg, p. 1). In 1823 werden er vanuit de ‘American Board of Commissioners for Foreign Mission’ twee missionarissen naar Beiroet gestuurd, Isaac Bird en William Goodell. Zij belichamen de eerste moderne zendingsmissie vanuit de Verenigde Staten naar de Arabische wereld. De missie legde veel nadruk op educatie en gezondheidszorg (Fleischmann, p. 264).

De geschiedenis van dergelijke missionaire activiteiten is vaak enigszins ambigu. Aan de ene kant kunnen we spreken over de oprechte en hoge idealen van de missionarissen waarmee zij het Evangelie wilden verkondigen aan de heidenen. Aan de andere kant hebben we aan het eind van de achttiende eeuw ook te maken met sterk aanwezige nationalistische en imperialistische tendensen en de bijkomende economische belangen van aanwezigheid in het Midden-Oosten. Nog een andere reden voor de groei van protestantse missionaire activiteit was de sterk aanwezige anti katholieke mentaliteit bij Britse en Amerikaanse protestanten aan het begin van de negentiende eeuw (Murre-van den Berg, p. 3-5). Deze rivaliteit wordt uiteindelijk een van de belangrijke 'identity markers' van de protestantse aanwezigheid in Libanon. Zo was de gepubliceerde literatuur er voornamelijk op gericht om de Rooms-Katholieke theologie te verwerpen (Murre-van den Berg, p. 216). Toch waren de eerste missionarissen er niet op uit om nieuwe protestantse kerken te stichten, maar om de kerken van binnenuit te vernieuwen, als een hernieuwde reformatie van de oude bestaande christelijke kerken zoals de Oosters orthodoxe, de Grieks orthodoxe en de Maronitische kerk. Rufus Anderson, een belangrijke schrijver en secretaris van de American Board in Boston, schrijft hierover: 'They (de aanwezige traditionele kerken) need to be reminded of things, which, amid ages of political revolution and degradation, they have forgotten' (Murre-van den Berg, p. 224.) Pas later groeide de behoefte aan het vormen van een onafhankelijke en protestante gemeenschap. In 1848 wordt in Beiroet de eerste lokale protestantse kerk in het leven geroepen, de National Evangelical Church, een kerk die tot op de dag van vandaag actief is (Murre-van den Berg, p. 235).

Ik heb ervoor gekozen om dit onderzoek plaats te laten vinden in de Presbyteriaanse kerk. De reden hiervoor is dat ik via de *Protestantse Theologische Universiteit* contacten op kon doen waardoor dit kerkgenootschap voor mij goed benaderbaar werd. Ook is dit een kleine denominatie binnen het christelijke landschap in Libanon waardoor verdere contacten eenvoudig te leggen waren. Deze denominatie wordt organisatorisch vormgegeven door de *National Evangelical Synod of Syria and Lebanon* (voortaan NESSL) en bestond voor de burgeroorlog in Libanon en Syrië uit ongeveer veertig lokale kerkelijke gemeenten. De burgeroorlog in Libanon zorgde voor een sterke daling van kerkelijk lidmaatschap in de landelijke gebieden. Veel christenen trokken in deze jaren naar oost Beiroet, het christelijke deel van Beiroet, of naar het buitenland naar landen als Amerika, Australië en verschillende Europese landen. In het zuiden van Libanon is de oorlog met Israël in 2000 en 2006 ook een belangrijke reden geweest om de dorpen te verlaten en veiligheid te zoeken in noordelijker gelegen steden. Nu, enkele decennia later, zie je dat veel families in de steden zijn gebleven. Kinderen gaan er naar school, er is werk en er zijn andere grootstedelijke voorzieningen. Daarbij is niet elke familie in staat geweest om een verwoest woonhuis te renoveren met het geld dat de overheid hiervoor beschikbaar stelde. Een man op hoge leeftijd uit een plattelandsdorp vertelt: "Before the war there lived more than four hundred Christians in this village, now it's not more than forty" (G 10). Tegenwoordig wonen er ook veel Syrische vluchtelingen in zijn dorp.

De kerkelijke gemeenten in landelijke gebieden hebben het dan ook moeilijk. Enkele gemeenten hebben geen eigen dominee of een dominee is genooddaakt om twee of drie gemeenten in een gebied te bedienen. Gezinnen wonen er weinig en de jongere mensen die ik spreek in de kerken

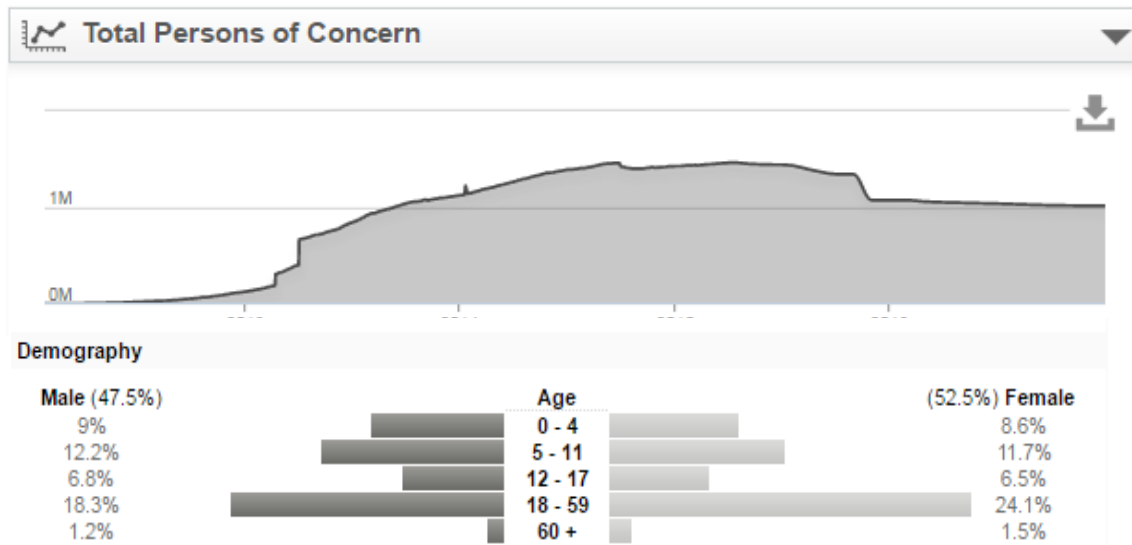
wonen allemaal in Beiroet en gaan voor het weekend terug naar hun familie die is blijven wonen in het dorp. Toch leeft de hoop en het verlangen onder nationale kerkleiders dat de kerken in dorpen weer zullen herleven. “We need Christians to embody the presence of Christianity in these villages. I really encourage them to stay and not to leave” vertelt een kerkleider me (NK 2). Hij ziet het dan ook als zijn missie om christenen in steden te bemoedigen om terug te gaan naar hun geboortegrond. (Uitleg over NK, LK, G, V en O wordt in het methodologie hoofdstuk gegeven).

De burgeroorlog in Syrië kwam onverwachts. De kerken in Libanon waren door de burgeroorlog en de oorlogen met Israël verzwakt op het gebied van ledenaantal, predikantenaantal en economische middelen. De NESSL had dan ook haar hoop gevestigd op de stabielere positie van de lokale kerken in Syrië. “We were so worried about the fragile situations in Lebanon. But then Syria started to collapse. To tell you the truth, we were not prepared for this. Not at all” (NK 1). In 2012 wordt de NESSL voor het eerst concreet geconfronteerd met de noodzaak om te reageren op de burgeroorlog in Syrië. De lokale kerk in Homs, Syrië, wordt aangevallen door rebellen. Een deel van de gemeenteleden moet hun huis verlaten omdat de rebellen de dienst zijn gaan uitmaken in de betreffende wijken. De NESSL begint een hulpproject waarin gezinnen voorzien worden van enkele basisbehoeften. In de winter van 2013 wordt er een grootschaliger project gelanceerd om families te voorzien van voedsel, kachels en geld om de winter door te komen. De hulp werd gegeven om ervoor te zorgen dat het voor gezinnen uit de gemeente mogelijk bleef om in Homs te blijven zodat de gemeenteleden onderdeel zouden kunnen blijven van hun lokale gemeentes in Syrië. Tot op de dag van vandaag is dit een belangrijke taak en visie van de NESSL; de lokale kerken in Syrië bemoedigen om in Syrië te blijven en dit waar nodig te faciliteren omdat christelijke presentie in het Midden-Oosten volgens hen van belang is. In Libanon zelf zet de NESSL sterk in op educatie. Educatie kan worden gezien als een belangrijke ‘identity marker’ van de aanwezigheid van protestanten in Libanon en Syrië. Zo begonnen de missionarissen hun werk immers ook in deze regio. In 2016 opent de NESSL in Libanon vijf educatieve centra waar Syrische kinderen uit vluchtelingenkampen scholing ontvangen in Engels, Arabisch, wiskunde en algemene sociale vorming. “When we help people in Lebanon, we should help them in a way to help the future of Syria. And the future of Syria depends a lot on education. This is why we find that it’s a noble cause to meet the Syrian crisis through education. Second, this is our profession as Protestants in the Middle East, it is our history and legacy and presence. We know how to do it better than anything else. I think we’re trying to repeat what our forefathers, when they came to this part of the world during the Ottoman empire, they saw the urgent needs to teach people, to educate them.” (NK 1).

1.1.3. Vluchtelingen

Zoals eerder beschreven verblijven er momenteel ruim een miljoen geregistreerde Syrische vluchtelingen in Libanon. Libanon is hiermee samen met Turkije en Jordanië een zogenoemde ‘front-line state’, een land dat grenst aan een land of gebied dat verwickeld is in een oorlog of andere crisis. De betreffende crisis heeft hierdoor dan ook directe gevolgen voor het grensland. In de twee afbeeldingen hieronder is te zien hoe de influx van Syrische vluchtelingen in Libanon door de jaren

heen gegroeid is en vanaf eind 2015 weer langzaam afneemt en hoe de leeftijdsopbouw van deze groep eruit ziet.

Bron: UNHCR Syria Regional Refugee Response, 2016.

De burgeroorlog in Syrië is niet de enige crisis waardoor Libanon te maken krijgt met een grote toestroom van vluchtelingen. Het land huisvest een aanzienlijke Palestijnse gemeenschap die Israël ontvlucht is kort na de oprichting van de staat Israël in 1948 en een nieuwe golf na de Zesdaagse oorlog in 1967. De Libanese bevolking bestaat momenteel voor 10% uit Palestijnse vluchtelingen, ongeveer 630.000 in aantal. (Herbert, p. 3). Aanvankelijk was het de bedoeling dat het verblijf van de Palestijnse vluchtelingen tijdelijk zou zijn. Nu, na bijna zeventig jaar, lijkt het verblijf eerder permanent te zijn. De Palestijnen leven echter zonder verblijfsvergunning en gescheiden van de Libanese bevolking in aparte wijken zonder recht op verschillende basisbehoeften. De vluchtelingenstatus is erfelijk en hiermee hebben Palestijnse kinderen ook weinig hoop op andere leefomstandigheden dan hun ouders. Het is een groep die op veel manieren achtergesteld is en in de samenleving te maken heeft met grove discriminatie (Van der Meijden, 2017). Vanuit de overheid zijn er verschillende inperkingsmaatregelen van toepassing op de vluchtelingen zodat deze groepen geen duurzaam verblijf in Libanon kunnen opbouwen. Zo mogen ze formeel niet werken en kunnen ze zich niet verzekeren. Dit geldt zowel voor de Syrische vluchtelingen die recent naar Libanon gekomen zijn als voor groepen die al verschillende decennia in het land verblijven (Herbert, p. 4). Wanneer er illegaal gewerkt wordt, zonder verzekeringen of andere sociale voorzieningen, krijgt 88% van de Syrische vluchtelingen in Libanon minder dan 40% van het minimumloon dat ongeveer op 450 dollar per maand staat (International Rescue Committee, p. 4). Vluchtelingen vormen duidelijk een kwetsbare groep in de samenleving. Deze kwetsbare positie uit zich in een groei van de armoede en een groei van kinderarbeid. UNICEF schat dat 1 op de 10 Syrische vluchtelingenkinderen werkt om het gezin te voorzien van een klein inkomen. Een kind verdient hiermee vaak 7 dollar per dag, voornamelijk in de landbouw en in het huishouden. Het komt geregeld voor dat kinderen de enige kostwinners van een vluchteling gezin zijn (UNHCR, 2013).

Toch heeft de Libanese overheid ervoor gekozen dat Syrische vluchtelingen in principe toegang hebben tot gezondheidszorg en educatie. De Wereldraad van Kerken schrijft echter over deze toegang: 'Due to lack of needed resources and inadequate infrastructure, less than 20% of the refugee children in Lebanon actually attend school (WRK, 2014, p. 3).

Het merendeel van de vluchtelingen in Libanon zijn Soennitische moslims. Recent is er echter ook een kleine groep christelijke vluchtelingen naar Libanon gekomen, voornamelijk vanuit Syrië en Irak. De positie van beide groepen is echter niet gelijk in de Libanese samenleving. Libanon is voor christelijke Syriërs een aantrekkelijk land om naartoe te vluchten door de significante aanwezigheid van christenen in het land. Nasrallah vertelt dat je geen gevluchte christelijke familie zult vinden die leeft in een tentenkamp in Libanon. "Christians prefer to live under the bombs falling in Syria than to live as a refugee in a camp. It has to do with honour". De vluchtroute wordt vaak van tevoren gepland en er wordt contact gezocht met familie, vrienden of met de kerk in Libanon. Kinderen uit de christelijke gezinnen hebben vaak in Syrië al degelijke scholing gehad en integreren hierdoor vaak eenvoudig in het Libanese schoolsysteem. Christelijke vluchtelingen zijn mede hierdoor in het algemeen beter geïntegreerd dan de islamitische vluchtelingen.

1.2. Doelstelling

Voor dit onderzoek maak ik voornamelijk gebruik van de onderzoeksmethode van naturalistisch onderzoek. Samenvattend houdt dit het volgende in: 'to consciously develop a deeper, theoretical understanding of society' (Beuving en De Vries, p. 16). Als onderzoeker is het dus mijn doel om inzicht krijgen in het gebied waar een lokale kerk en vluchtelingen zich samen in bewegen. Het is deze plek waar ik de vraag wil stellen: 'What is going on here?' (Gustafson, p. 199).

De maatschappelijke relevantie van dit onderzoek licht ik toe op drie manieren. Ten eerste is het onderzoek van waarde voor de internationale gemeenschap. Het is mijn doel dat de verslagleggingen van de onderzoeksresultaten en de conclusies die hieruit getrokken kunnen worden meer inzicht zullen geven in de betekenis van de relatie tussen een lokale kerk en de aanwezigheid van vluchtelingen binnen de specifieke context van Libanon, een opvanglocatie 'in de eigen regio'. Binnen de internationale politiek is er groeiende aandacht voor het belang van opvang in de eigen regio in plaats van definitieve migratie naar een ander cultuurgebied. Door het leren van eventuele 'best practices' kunnen kerken en andere religieuze en niet religieuze organen toegerust worden in het zijn van een positieve actor in deze context. Daarnaast is dit onderzoek relevant voor kerken van de NESSL. Ik hoop dat de onderzoeksresultaten zullen leiden tot beter zelfinzicht en hiermee de mogelijkheid om het eigen handelen te transformeren tot een goed handelen voor Gods aangezicht. Met de relevantie voor protestantse kerken in Libanon, is ook het belang voor partners van deze kerken gegeven. Zo spreekt de Hoge Raad onder andere de christelijke gemeenschap in Nederland aan. Dit is ook de reden dat ik contact heb gezocht met Kerk in Actie en de Gereformeerde Zendingbond, twee ngo's die in hun implementatie van hulpprojecten veel samenwerken met lokale kerken. Beide ngo's zijn geïnteresseerd in de resultaten van dit onderzoek. Kerken vormen namelijk

als het ware een scharnier tussen aan de ene kant de gevestigde gemeenschap binnen de lokale context en aan de andere kant een bredere inbedding in de internationale noodhulp sector.

Deze paragraaf wil ik afsluiten met woorden van Turtont: 'Research into the suffering of others can only be justified if alleviating that suffering is an explicit objective' (Turton in Snyder, p. 32). Het zoeken naar manieren waardoor er bevrijdende actie kan plaatsvinden is dus uiteindelijk het hoofddoel van dit onderzoek en de gekozen methoden staan uiteindelijk hiervan in dienst.

1.3 Onderzoeksvraag

De volgende onderzoeksvraag vormt de basis van deze scriptie: 'Wat is de betekenis van de aanwezigheid van Syrische vluchtelingen voor het kerk zijn van een lokale Protestantse kerk in Libanon?' Twee zaken vragen om verduidelijking. Met 'Syrische vluchtelingen' doel ik op Syrische vluchtelingen met een islamitische achtergrond. Er zijn namelijk ook christelijke vluchtelingen vanuit Syrië naar Libanon gekomen, maar deze vluchtelingen hebben zoals eerder beschreven vaak een andere positie binnen de Libanese samenleving. Daarnaast heeft het onderzoek plaatsgevonden binnen kerken verbonden aan de NESSL.

De vraagstelling past binnen de drie criteria die Swinton & Mowat aanhouden, namelijk 'wezenlijk', 'belangwekkend' en 'werkbaar' (p. 54). De vraag is wezenlijk omdat ik ervan overtuigd ben dat een beter inzicht in de relatie tussen een lokale kerk en aanwezige vluchtelingen de lokale situatie kan verbeteren en ook als voorbeeld kan dienen voor andere kerken en religieuze organen die in andere contexten te maken hebben met gelijke uitdagingen. De vraagstelling geeft lezers de mogelijkheid om inzicht te krijgen in overwegingen en visies van gemeenteleden in een specifieke context, namelijk een crisissituatie. Het onderzoek heeft positieve aandacht gekregen van enkele ngo's die in dit crisisgebied samenwerken met lokale kerken. Hiermee is het belang van de vraagstelling geverifieerd. De vraagstelling is werkbaar omdat het onderzoek voltrokken is in een beperkt aantal kerken binnen één protestantse denominatie, de Presbyteriaanse kerk. Het onderzoek pretendeert dan ook niet om representatief te zijn voor elke kerk in elke context waarin kerken te maken hebben met vluchtelingen. Wel meen ik dat de onderzoeksresultaten op een manier herkenning kunnen oproepen en hiermee ook relevant en van waarde zijn voor variërende contexten. Er is dus een evenwicht tussen generaliseerbaarheid en specificiteit van dit onderzoek.

1.4 Vooruitblik structuur

Om inzicht te geven in de opbouw van deze scriptie hoe de argumentatie structuur van dit onderzoek gevormd wordt, geef ik in deze alinea inzicht in de relatie tussen de verschillende hoofdstukken. In hoofdstuk 1 beginnen we met een schets van de context waarin dit onderzoek gepositioneerd is; de Libanese samenleving. Wanneer de belangrijke thema's van deze specifieke context uiteengezet zijn, geef ik inzicht in de doelstellingen en de onderzoeksvraag van deze scriptie. In hoofdstuk 2 bespreek ik drie gebieden die raken aan de onderzoeksvraag, namelijk migratie, kerk en crisis en navolging en transformatie. Dit hoofdstuk dient niet als krachtig theoretisch kader, maar de alinea's hebben meer

als functie om deze drie aangrenzende gebieden te verkennen en om grip te krijgen op dat wat speelt in deze gebieden. In hoofdstuk 1 en 2 worden dus zowel de context van Libanon als de context van dit onderzoek bekeken. In het volgende hoofdstuk, hoofdstuk 3, gaat het over de methode van het onderzoek en geef ik inzicht in hoe ik door middel van naturalistisch onderzoek gekomen ben tot de data die later in deze scriptie besproken zal worden. Bij de methodologie vertel ik ook iets over mijn visie op de mogelijkheden en beperkingen van mijzelf als onderzoeker. Ook licht ik hier al een tipje van de sluier op en bespreek ik kort twee woorden die belangrijk zullen blijken in deze scriptie; 'crisis' en 'transformatie'. Vanuit hoofdstuk 3 gaan we door naar het volgende hoofdstuk over de positionering van dit onderzoek binnen de theologische discipline van de praktische theologie. Hier bespreek ik wat praktische theologie is, waarom dit onderzoek een praktisch theologisch onderzoek is, maar ook dat dit onderzoek raakt aan de missiologie. Hoe ik de verhouding zie tussen dat wat ik lees op papier, de theorie, en dat wat ik zie, hoor en ervaar in mijn onderzoek, de praktijk, komt ook in dit hoofdstuk ook aan bod. De volgende hoofdstukken 5 en 6 zijn de plek waar ik de data bespreek die ik opgedaan heb tijdens mijn twee maanden in Libanon. Alle data heb ik in twee concepten onderverdeeld, verhalen van respondenten die passen binnen 'crisis' en verhalen die passen binnen 'transformatie'. Op deze manier heb ik geprobeerd om op een overzichtelijke manier een complexe verzameling van ervaringen weer te geven. Hoewel in deze twee hoofdstukken voornamelijk mijn respondenten aan het woord zijn, breng ik de data waar mogelijk ook in gesprek met reeds bestaande literatuur en theorie. De scriptie sluit ik af met hoofdstuk 7 dat ik als titel 'Verbinding' meegegeven heb. Op deze plek verbind ik verschillende onderdelen van deze scriptie met elkaar om zo tot dieper begrip van de situatie te komen. Ook geef ik een theologische duiding van de twee leidende concepten crisis en transformatie. De scriptie sluit ik af met een mogelijkheden voor verder onderzoek.

2. Verkenning probleemveld

De hoofdvraag van dit onderzoek is: 'Wat is de betekenis van de aanwezigheid van Syrische vluchtelingen voor het kerk zijn van een lokale Protestantse kerk in Libanon?' Door de migratie van Syrische vluchtelingen naar Libanon komen onder andere het land en de kerken in een moeilijke situatie terecht. Dit kan voor kerken de vraag opbrengen: Hoe komen we als gelovigen weer uit deze crisis? In dit hoofdstuk zal deze beweging van migratie, naar kerk en crisis, naar navolging en transformatie gevolgd worden. Op deze manier wil ik de relevante onderdelen van de velden waaraan dit onderzoek grenst is verkennen.

2.1. Migratie

Al zo lang de mens bestaat, migreren mensen en worden er grenzen overgestoken. Ook in de globaliserende samenleving is migratie aan de orde van de dag. Doordat migratie een enorme complexiteit van menselijke beweging beschrijft, is er binnen dit academisch gesprek weinig consensus over een bruikbare definitie en heerst er vaak verwarring over wat er precies met migratie bedoeld wordt. Een beknopte definitie is 'een definitieve fysieke verhuizing van een plek naar een andere plek' (Frederiks & Nagy, p. 10). De Verenigde Naties hebben een meer uitgebreide en veel gebruikte definitie opgesteld over hoe een migrant, iemand die migreert, gedefinieerd kan worden, namelijk als 'a person who moves to a country other than that of his or her usual residence for a period of at least a year, so that the country of destination effectively becomes his or her new country of usual residence.' (VN, 2017). Een migrant steekt volgens deze definitie een landsgrens over. Grenzen kunnen echter ook cultureel, religieus of etnisch gedefinieerd worden. Er bestaan volgens Frederiks namelijk vele mogelijke grenzen waarin onderscheid gemaakt wordt (Frederiks & Nagy, p. 184). Daarbij leven veel mensen door de groeiende onderlinge verbondenheid van onze maatschappijen vaak in meer dan één geo-politiek of cultureel gebied. De primaire plek waar iemand mee verbonden is, hoeft niet de fysieke verblijfplaats van deze persoon te zijn (Frederiks & Nagy, p. 192). Denk bijvoorbeeld aan een arbeidsmigrant die woont en werkt in Nederland, maar wiens geld naar zijn gezin in Bulgarije gaat, waar ook zijn hart is.

Wanneer een gedwongen migrant landsgrenzen oversteekt hebben we het over vluchtelingen. Mensen die als gevolg van conflictsituaties migreren maar binnen de eigen landsgrenzen blijven, worden 'internally displaced persons' (voortaan IDPs) genoemd. Vanuit de Verenigde Naties houdt de United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) zich bezig met vluchtelingen, maar wordt deze expertise ook ingezet voor de hulp aan IDPs. Bij Syrische vluchtelingen in Libanon spreken we over een gedwongen vorm van migratie ten gevolge van een conflictsituatie. Mensen die ik gesproken heb, zijn gevlucht doordat hun gebied onveilig was en gebombardeerd werd, of doordat de leefbaarheid wegens inflatie door de oorlog afnam. Het is goed om te benoemen dat oorlog niet het enige motief is voor gedwongen migratie. Ook arbeidsmigratie kan ervaren worden als dwang door bijvoorbeeld slechte en instabiele economische situatie in het geboorteland.

In dit onderzoek bestaat het gevaar dat ik een 'wij' en een 'zij' creëer tussen aan de ene kant de kerk en aan de andere kant de vluchteling. Een tijd geleden sprak ik een jonge en getalenteerde muzikant uit Syrië die sinds drie jaar in Nederland verblijft. Hij vertelde mij dat het hem pijn doet dat hij op podia altijd aangekondigd wordt als 'Syrische vluchteling'. Hij zei hierover: "My identity is not being a refugee, it is being a musician". Dit laat zien wat taal teweeg kan brengen. Hoewel het vaak niet slecht bedoeld is, bepaalt hoe we elkaar aanspreken en hoe we elkaar categoriseren, de manier waarop we elkaar zien. Taal is sturend voor identiteitsvorming. Een binaire categorisering tussen een 'wij' en een 'zij' doet geen mens recht. De complexiteit van een 'ik' en een 'jij' wordt hierdoor gereduceerd. Zelf heb ik ervoor gekozen om consequent te schrijven over kerkleiders, kerkleden en vluchtelingen omdat dit bijdraagt aan de overzichtelijkheid van mijn data. Ik realiseer mij dat door deze keuze een gelijke reducering van diversiteit op de loer ligt. Toch is dit verre van mijn intentie. Identiteiten zijn niet statisch. Vluchtelingen zijn geen homogene groep en in Libanon heeft elke vluchteling zijn eigen verhaal. In deze scriptie staan delen van verhalen opgetekend die mensen mij hebben toevertrouwd. Op deze manier wil ik wegstappen van simpele en onterechte reductie van een persoon met wie ik spreek.

2.2. Kerk en crisis

De kerken in Libanon zijn gesitueerd in een door migratie veranderde landschap. Kerken veranderen hierdoor en reageren hierop. Volgens historicus Appleby hebben religie en religieuze instituten het potentieel om zowel geweld en conflictsituaties te versterken, als het potentieel om geweld en conflictsituaties te transformeren tot geweldloze en vreedzame situaties. Het motief van deze twee reacties ligt in de relatie tot het Heilige, 'das Heilige'. In navolging van Rudolph Otto betekent het heilige voor Appleby een ultieme realiteit die voor mensen een ervaring van het 'mysterium tremendum et fascinans' is. Het Heilige is hiermee een dialectische ervaring van aan de ene kant een gevoel van angst dat opgeroepen wordt door de mysterieuze aanwezigheid van het Heilige waar de mens werkelijk geen grip op heeft, en aan de andere kant een gevoel van fascinatie en verwondering over dit Heilige (Appleby, p. 28-30).

Dit onderzoek richt zich op de transformerende functie van kerken uit crisissituaties. Hiermee is hoofdzakelijk van belang wat Appleby schrijft over crisis en conflict verminderende potenties van religie. Religie heeft namelijk het potentieel om gelovigen aan te sporen om positieve actoren voor vrede te zijn. 'At the heart of peacebuilding is conflict transformation; the replacement of violent with nonviolent means of settling disputes' (Appleby, p. 212). Volgens Appleby vormen binnen de christelijke tradities de woorden van Jezus over het vergeven van je vijanden een belangrijk imperatief voor deze functie van religie (Appleby, p. 169-204).

Appleby wijst drie methoden aan waardoor geweld vervangen kan worden door geweldloosheid. De methode van conflict management legt de nadruk op het voorkomen van de groei van geweld en conflict, in de methode van conflictbemiddeling wordt er door groepen onderhandeld om een einde te maken aan het conflict en de methode van structurele hervorming gefocust op de onderliggende

hoofdoorzaken van een conflict zoals bijvoorbeeld armoede (Appleby, p. 213-221).

Appleby brengt een tweede onderscheid aan op de wijze waarop religieuze organen te maken hebben met de transformatie van conflicten. In de 'crisis mode' komt het conflict niet voorzien en zijn religieuze organen onvoorbereid. De werkwijze is dan ook vaak spontaan en ongestructureerd. De 'saturation mode' ontstaat vanuit de 'crisis mode' maar wordt er een duurzaam handelingsplan ontwikkeld. Het besef is aanwezig dat transformatie een intensieve en lange termijn onderneming is. De derde wijze is de 'interventionist mode' en volgens Appleby de meest veelbelovende responsie. Externe en onafhankelijke religieuze organen, die gespecialiseerd zijn in het inzetten van religieuze bronnen binnen conflicttransformatie, hebben de potentie om het vertrouwen te krijgen van de rivaliserende partijen (Appleby, p. 230-243).

Hoewel Appleby het hier voornamelijk heeft over de rol van kerken in een conflictsituatie, meen ik dat deze modellen van transformatie ook van toepassing zijn op de crisissituatie in Libanon. Hoewel er weinig geweldsconflicten zijn op het moment, brengt de situatie veel spanningen met zich mee en is er veel onenigheid over het beleid van de overheid en van kerken aangaande de vluchtelingensituatie.

2.3. Navolging en transformatie

De derde beweging is de stap naar navolging en transformatie. De kerkelijke gemeenschap en de individuele gelovigen bevinden zich in een crisis. Tegelijkertijd is de potentie aanwezig om op de crisis te reageren, trouw en in navolging van wat de christelijke traditie leert over Christus. Navolging van Christus gaat niet over je leven laten bepalen door andere mensen of door je eigen gedachten of ervaringen. Navolging gaat over in elke situatie, hoe lastig deze ook is, opzoek te gaan naar wat het goede is, geïnspireerd door de Bijbel en het gebed (Bonhoeffer, p. 28). Navolging heeft te maken met een voortdurende beoefening, een voortdurend zoeken naar wat het goede is voor de ander. Ontvankelijk zijn om je laten vormen en constant hervormen door de situaties die zich aandoen.

De zoektocht naar trouwe navolging wordt sterk uitgewerkt in een document dat de Wereldraad van Kerken in 2013 uitgaf met als titel *'The "Other" is my neighbour: Developing and ecumenical response to migration.'* Als internationale oecumenische organisatie wilt de Wereldraad van Kerken de aanwezige binaire categorisering tussen de kerk en vluchtelingen bij de horens pakken en op zoek gaan naar een alternatief dat recht doet aan de waarde van elk mens en tegelijk ook theologisch gefundeerd is. In het document staat de vraag centraal hoe kerken in de realiteit van migratiestromen een andere weg kunnen bieden dan het 'othering' van de vreemdeling.

Gevestigde gemeenschappen hebben de neiging om vaak negatieve gevoelens te hebben ten opzichte van immigranten. De nieuwe overtuigingen en praktijken die migranten meebrengen worden gezien als een bedreiging van de eigen traditie alles wat vertrouwd is (Snyder, p. 5). Ik kies er met Snyder voor om geen gebruik te maken van de term 'gastland' omdat dit een gastvrijheid lijkt te impliceren die niet altijd aanwezig is. 'Gevestigde gemeenschap' (established community) is een

breder term en omvat een ieder die voor korte of langere tijd legaal in een bepaald gebied woont. (Snyder, p. 11). Een effectief wapen tegen de bedreigde status van de 'ander' is vaak het uitschakelen of het aanpassen van de ander, een methode waar vaak een groot deel van de samenleving positief tegenover staat (Jackson & Passarelli, p. 34). De Wereldraad van Kerken wil een alternatief voor deze houding en kiest een andere weg; hoe kan de ander juist in de aanwezige gemeenschap opgenomen worden? (WRK, 2013, p. 4). Dit sluit aan bij de visie van enkele documenten van ngo's waarin het belang van de lokale gemeenschappen wordt benadrukt in het versterken van sociale cohesie tussen de gevestigde gemeenschap en vluchtelingen (o.a. World Vision, 2015 en Herbert, 2013).

Voor de Wereldraad van Kerken is de scheppingsdaad, de schepping van de mens als Imago Dei een belangrijk motief om de ander niet buiten te sluiten, maar juist op te nemen in de gemeenschap. Een ieder zou verwelkomd moeten worden. Diversiteit is geen probleem, maar juist een verrijking voor de gemeenschap. De scheppingsdaad laat namelijk een onbreekbare band zien tussen God en de mens, als een gegeven en ingeschapen gelijkheid tussen mensen onderling. Deze ingeschapen gelijkheid berust hiermee op een wilsbesluit van God. Deze opdracht is niet altijd eenvoudig, maar is wel in lijn met Gods gaven van vrede en gerechtigheid (WRK, 2013, p. 4). Op het gebied van navolging te midden van een crisissituatie is dit een belangrijk theologisch gegeven; de ander te ontmoeten als een door God geschapen schepping. Zeker in de context van Libanon is dit een grote uitdaging; veel Libanezen zijn helemaal klaar met de Syrische vluchtelingen. Dan juist vraagt het geloof in God die schepper is van hemel en aarde te zoeken naar geduld en de wijsheid om het goede te doen. Leerling zijn en Jezus navolgen in woord en daad is een uitdaging voor elk individu en elke kerk. Het streven naar 'Agape' zou een kerk kunnen helpen om op zoek te gaan naar het goede. 'Love as agape, according to Niebuhr, is self-sacrificial love, the love that takes on itself the suffering and sin of others. It is the essence of God and the perfect norm of the Christian life' (Browning, p. 147). In liefde als Agape worden er geen voorwaarden gesteld voor het liefhebben van de ander, geen 'voor wat hoort wat'. Dit is van toepassing zowel op relaties binnen de kerk als buiten de kerk. Ik meen dat navolging van Christus te maken heeft met het oefenen in deze Agape en dat de kerk hier de oefenplek voor mag zijn. Met de Wereldraad van Kerken meen ik dat de kerk vervolgens als taak heeft om de groeiende diversiteit die vluchtelingen brengen te verhelderen en de waarde hiervan te benadrukken, om zo uit te groeien tot een trouwe en inclusieve gemeenschap.

De hoofdvraag van deze scriptie raakt aan de velden die ik hierboven beschreven heb. We zullen nu kijken naar hoe er antwoord gegeven kan worden op deze onderzoeksvraag. In het komende hoofdstuk wordt er inzicht gegeven in de methode waarmee de data voor dit onderzoek verzameld is.

3. Onderzoeksmethodologie

3.1. Naturalistisch onderzoek

Voor deze scriptie is er onderzoek gedaan in verschillende lokale protestantse kerken. Hier heb ik gekeken naar concrete en specifieke situaties. Het onderzoek doen naar een specifieke situatie sluit goed aan bij de methode van naturalistisch onderzoek. De methode wordt door Beuving & De Vries beschreven als 'studying people in everyday circumstances by ordinary means' (p. 15). Drie fundamentele van deze methode zijn hiermee 1. het bestuderen van mensen 2. het bestuderen vindt plaats tijdens dagelijkse bezigheden van deze mensen en 3. het bestuderen vindt plaats door middel van gewone onderzoeksmiddelen zoals bijvoorbeeld interviews, observatie en participatie. Deze drie fundamentele zal ik in deze paragraaf nalopen en op deze manier verantwoord ik de methodologie van dit onderzoek.

Zoals al eerder beschreven zal in dit onderzoek de mens een belangrijke bron van informatie zijn. Werken met mensen heeft zowel voor- als nadelen. Een belangrijk voordeel is dat mensen in staat zijn om informatie te verstrekken over tal van onderwerpen in een beperkte tijd. Een uitdaging in het werken met mensen is dat mensen subjectieve wezens zijn, net als ik als onderzoeker. Als mens construeer je de werkelijkheid volgens je eigen herinneringen. De visies die geconstrueerd worden op basis van herinneringen zijn dan ook interpretaties van de werkelijkheid en niet de objectieve realiteit. Alle data die respondenten delen met mij als onderzoeker zijn dus al door cognitieve categorieën van de respondenten geïnterpreteerd.

Gerelateerd aan de methode van dit onderzoek brengt dit een belangrijke uitdaging met zich mee. Zoals al eerder beschreven zijn veel kerkmensen eraan gewend om antwoorden te geven op vragen over de situatie van Syrisch vluchtelingen in Libanon. Vooral bij kerkelijke projecten zijn de projectleiders gewend om hun project uiteen te zetten aan buitenlandse donoren en hun project als het ware zo 'te verkopen' aan deze, net als ik vaak uit de Amerika of Europa afkomstige, donoren. Als onderzoeker wil ik echter niet alleen weten welke positieve impact het project heeft, maar ook juist weten waar het schuurt en waar de uitdagingen zitten. Ik wil de complexiteit boven water krijgen.

Als interviewmethode heb ik voornamelijk gebruik gemaakt van 'open interviews'. Volgens Beuving & De Vries moet een open interview niet directief zijn, wel voldoende gespecificeerd zijn, een brede omvang en tegelijkertijd een goede diepte hebben (p. 94-96). Een interview bereidde ik voor door het maken van een 'topic list' waarop ik thema's schreef die ik wilde bespreken. Zo behield ik ook de vrijheid om tijdens interviews niet voorziene kanten op te gaan. Naast de open interviews heb ik veelvuldig gebruik gemaakt van 'casual conversations', gesprekken die in de wandelgangen, op straat en in huizen van mensen.

Een tweede kenmerk van naturalistisch onderzoek is dat je mensen tijdens hun dagelijkse bezigheden ontmoet, op de plekken waar zij veel tijd doorbrengen (Beuving & De Vries, p. 73). De situatie waarin het onderzoek plaatsvindt, moet zo min mogelijk aangetast worden door de setting

van het onderzoek. Voor de predikanten was dit vaak de kerk, een kantoor of een woonhuis. Gemeenteleden heb ik voornamelijk in de kerk gesproken en een enkele keer bij iemand thuis. Gemeenteleden die betrokken waren bij kerkelijke projecten voor vluchtelingen heb ik in de meeste gevallen gesproken op de projectlocatie. Dit was voor mij belangrijk omdat ik op deze manier ook een beeld zou kunnen krijgen van het functioneren van het project. Observatie is hiermee een andere manier om data te verzamelen. Ook deze methode past goed binnen naturalistisch onderzoek aangezien ik aanwezig zal zijn daar waar de relatie tussen kerk en vluchtelingen zichtbaar wordt. Aangezien mijn weinige basiskennis van het Arabisch ervoor zorgde dat het reizen naar de projectlocaties en de kerken een terugkerende uitdaging was, heb ik het reizen weten te minimaliseren door af en toe enkele dagen bij gemeenteleden thuis te verblijven. Voor mij persoonlijk en voor dit onderzoek is het een verrijking geweest dat mensen mij toelieten in hun meest persoonlijke en vertrouwde plek; hun huis. Deze tijd gaf mij de mogelijkheid om niet primair met mensen in gesprek te gaan over dit onderzoek. Er was ruimte om te delen over hoe het leven in Libanon ervaren wordt, hoe de burgeroorlog doorwerkt in het nu, waar mensen van dromen en wat hun zorgen zijn in het leven. Deze bijzondere, oneerbiedig gezegd, 'bijvangst' is van waarde voor mijn inzicht in de dynamiek van de Libanese samenleving.

Dan het laatste onderdeel van de definitie van naturalistisch onderzoek van Beuving & De Vries; het onderzoek zal gedaan worden met gewone middelen. Voor geplande interviews heb ik gebruik gemaakt van een voice-recorder. Verder ga ik als onderzoeker op stap met niet veel meer dan mijn zintuigen en vaardigheden als instrument. Dit raakt aan een belangrijk thema binnen kwalitatief onderzoek; een onderzoeker is altijd gesitueerd (Tweed, p. 13). Het feit dat ik een Westerse en blanke vrouw ben en als theoloog opgeleid ben, zorgt ervoor dat bepaalde zaken mij opvallen, maar dat ik tegelijkertijd ook blind ben voor andere zaken. Het Arabische spreekwoord waarmee ik het dankwoord van deze scriptie open, gaat over deze blindheid. Zo dacht ik aanvankelijk dat alle automobilisten erg hulpvaardig zijn omdat ze altijd stopten om mij in Beiroet veilig de weg over te laten steken. Toen ik met een Syrische jongen over straat liep stopte niemand meer en legde deze jongen mij uit dat automobilisten geneigd zijn vooral te stoppen voor Westerse vrouwen. Dit kleine voorbeeld illustreert dat ik aangewezen ben op de kennis van mensen die thuiszijn in de context om beter inzicht te krijgen in de aanwezige dynamiek.

Een ander punt is dat ik niet overal aanwezig kan zijn en niet alles kan zien. Het onderzoek is dus geen weergave van een 'God's eye point of view' (Tweed, p. 16). Dit is dan ook de reden dat Bevans claimt dat er niet zoiets bestaat als 'de theologie', maar alleen contextuele, gesitueerde theologieën (Bevans in Snyder, p. 20). Ik volg Tweed in zijn lokatieve benadering met betrekking tot theorieën; 'the locative approach (...) begins with the assumption that all theorists are situated and all theories emerge from within categorical schemes and social contexts' (p. 16). Theorieën die voortkomen uit de data van dit onderzoek zijn dus niet universeel te generaliseren omdat de data en de theorie die hieruit voortkomen, opkomen uit een specifieke context en ik als onderzoeker ook specifiek gesitueerd ben. Is dit een probleem en verliest dit onderzoek hiermee haar waarde? Nee. Een theorie is niet universeel, maar wel te generaliseren en dus bruikbaar voor andere contexten en andere

tijden. Wat ik zie in een bepaalde context, kan licht werpen op wat een ander ziet in een andere context, zonder precies hetzelfde te zijn (Tweed, p. 27).

Binnen dit onderzoek zijn er drie belangrijke groepen respondenten, namelijk kerkleiders die zich bewegen in het nationale orgaan van de NESSL, lokale kerkleiders van deze kerken en gemeenteleden van deze lokale kerken waarvan sommigen wel en anderen niet betrokken zijn in

Groep		Aantal respondenten
Nationale kerkleiders	(NK)	4
Lokale kerkleiders	(LK)	5
Gemeenteleden	(G)	17
Waarvan betrokken		5
Vluchtelingen	(V)	5
ngo medewerkers	(O)	3

relaties met vluchtelingen. Een vierde en kleine groep vormen vijf vluchtelingen die ik gesproken heb en die in relatie staan tot deze lokale kerken. In deze scriptie duid ik citaten van deze groepen respondenten aan met respectievelijk (NK), (LK), (G) en (V). Het cijfer achter deze combinatie duidt op een specifieke respondent binnen een groep. Een vijfde groep respondenten (O) bestaat uit medewerkers van enkele ngo's die hulp aan vluchtelingen implementeren via lokale kerken. Dit is voor mijn onderzoek niet van primair belang maar deze gesprekken hebben mij wel een beter beeld gegeven over de relaties tussen kerken en vluchtelingen. Naast deze groepen respondenten zijn ook informele gesprekken met bijvoorbeeld een taxichauffeur, mensen die ik op de boulevard van Beiroet ontmoet en gesprekken met studenten van de *Near East School of Theology* van belang geweest voor mijn beeldvorming over de positie van kerken en van Syrische vluchtelingen in Libanon. Ik heb eerst contact gehad met de nationale leiders alvorens ik op bezoek ben gegaan bij de lokale kerken en ik hier lokale predikanten, gemeenteleden en vluchtelingen gesproken heb. Hier heb ik voor gekozen omdat ik de behoefte had aan een soort algemene introductie om te begrijpen in welke context de lokale kerken gesitueerd zijn en wat de situatie is van protestantse kerken in Libanon. Het onderzoek vond plaats in april en juni 2017.

‘Onderzoekers zijn, net als iedereen, verantwoordelijk voor de gevolgen van die beslissingen voor zover ze die gevolgen kunnen overzien’ schrijft Boeije wanneer de ethiek van een onderzoek ter sprake komt (p. 60). De Vereniging van Universiteiten heeft hier een aantal basisprincipes over opgesteld, namelijk; eerlijkheid en zorgvuldigheid, betrouwbaarheid, controleerbaarheid, onpartijdigheid, onafhankelijkheid en verantwoordelijkheid (2014). Deze principes zijn leidend voor het onderzoek en afwijkingen van de principes probeer ik te voorkomen. Dit betekent bijvoorbeeld dat ik mijzelf in gesprekken en interviews altijd introduceer als student die de relatie tussen de kerk en Syrische vluchtelingen onderzoek. De citaten die ik bij de onderzoeksresultaten gebruik zijn volledig geanonimiseerd en niet na te trekken. Vier respondenten vroegen hier nadrukkelijk om. Onpartijdigheid en onafhankelijkheid hebben wat mij betreft dan ook te maken met het registreren compileren van data. Zorgvuldigheid en controleerbaarheid heb ik willen waarborgen door het dagelijks bijhouden van een logboek waarin ik mijn formele en informele waarnemingen beschrijf. Geplande interviews zijn met een voice-recorder opgenomen.

3.2. Kernconcepten

Zoals we zullen zien zijn bij de analyse van de gevonden data twee kernconcepten leidend geworden voor deze scriptie, namelijk crisis en transformatie. Binnen het kernconcept crisis werd er in gesprekken veel gerefereerd aan thema's als angst, fundamentalisme, crisis, werkloosheid, geboorte groei in vluchtelingenkampen, moeilijke economische situatie, psychisch lijden, geweld en de groei van de Islam. Deze thema's heb ik gebundeld tot de volgende drie categorieën: angst, discriminatie en onvermogen. Deze categorieën bespreek ik uitgebreid in hoofdstuk 5. Binnen het kernconcept transformatie gaat het over een omvorming van de relatie tussen lokale kerken en vluchtelingen van een relatie die getekend wordt door de crisis categorieën naar een meer vruchtdragende situatie. Thema's die regelmatig terugkwamen waren de betekenis van educatie, de onschuld van kinderen, groei in geloof, missie in de wereld, getuigenis en wederzijdse groei. Respondenten ervoeren dat op grond van woorden van de Bijbel en de christelijke traditie het niet de bedoeling is dat de relatie tussen de kerk en vluchtelingen getekend wordt door categorieën als angst, discriminatie en onvermogen, maar dat de potentie aanwezig moet zijn om uit deze crisissituatie te stijgen naar een situatie van wederzijdse bloei en verrijking. Deze thema's heb ik gebundeld tot de categorieën diakonia door educatie, getuigenis en ontmoeting en dit zal ik uiteenzetten in hoofdstuk 6.

Het is van belang om te realiseren dat crisis en transformatie geen statische entiteiten zijn die tegenover elkaar staan. In veel gesprekken zijn deze twee posities vermengd en voor veel mensen vindt er dan ook een constante beweging plaats van het ene kernconcept naar het andere. Zoals we verder in deze scriptie zullen zien is de dynamiek tussen deze twee kernconcepten karakteristiek voor de relatie tussen lokale kerken en vluchtelingen. De kernconcepten lopen voor een deel parallel aan Snyders metaforen van een 'ecology of fear' en een 'ecology of faith'. Van haar theorie zal ik dan ook regelmatig gebruik maken.

Binnen dit onderzoek maak ik veel gebruik van kwalitatieve onderzoeksmethode. Dit impliceert ook dat dit onderzoek gepositioneerd is binnen een tak van de theologie waarin gebruik wordt gemaakt van dergelijke methoden, namelijk de praktische theologie. Het volgende hoofdstuk gaat over deze theologische discipline en hoe dit onderzoek hierin gepositioneerd is.

4. Positionering binnen de praktische theologie

4.1. Algemene inleiding praktische theologie

In dit hoofdstuk staat de positionering van dit onderzoek binnen de praktische theologie centraal. Want waarom is dit onderzoek praktisch theologisch en waarom is dit een theologisch relevante vraag? Voordat we hier antwoord op kunnen geven, wil ik eerst kijken naar wat praktische theologie inhoudt.

De basisvraag die er binnen de praktische theologie gesteld wordt, is: 'Is what appears to be going on within this situation what is actually going on?' (Swinton & Mowat, p. v). Over de positionering van praktische theologie schrijven zij: 'Practical theology locates itself within the diversity of human experience, making its home in the complex web of relationships and experiences that form the fabric of all that we know' (Swinton & Mowat, p. 3). Het doel van praktische theologie beschrijven zij als een kritische theologische reflectie op de praktijken van de Kerk op het gebied waar er interactie met de praktijken van de wereld plaatsvindt. Het werkgebied is dus daar waar de kerk en de samenleving elkaar raken (Swinton & Mowat, p. 5). Een belangrijke bijdrage en taak van de praktisch theologie is dan ook het mediëren en integreren van theorie en deze twee gebieden (Miller-McLemore, p. 16). Als onderzoeker ben ik aanwezig in het gebied waar er vanuit de kerk meningen gevormd worden over de relatie tussen kerk en vluchtelingen. Ook ben ik aanwezig daar waar dit concreet gemaakt wordt in daadwerkelijke ontmoetingen tussen mensen vanuit de kerk en vluchtelingen.

Als we terug gaan naar de beschrijving van Swinton & Mowat van praktische theologie zien we dat er veel aandacht is voor menselijke ervaringen. Elke menselijke ervaring is hierbij van belang. We luisteren niet alleen naar de stem van de religieuze professional, maar de stem van elk individu is relevant (Luther, p. 15). Binnen dit onderzoek is het dan ook van belang om zowel in gesprek te gaan met kerkleiders op nationaal en lokaal niveau, die vanuit hun professie als kerkleider een bepaalde visie en actie ontwikkeld hebben, als te luisteren naar wat het gemeentelid mij vertelt. Theologie wordt namelijk zichtbaar in het leven van elk mens. Elk mens heeft een ander verhaal, elk mens vertelt zijn of haar verhaal anders en elk mens ervaart situaties anders. Deze narratieven, of 'living human documents' vormen een valide tekst voor theologische studie (Miller-McLemore, 2012, introduction).

Tegelijkertijd brengt deze nadruk op menselijke ervaringen ook een uitdaging voor mij als onderzoeker mee. Dit heeft betrekking op het spanningsveld tussen wat er aan de hand lijkt te zijn en wat er, onder de oppervlakte, eigenlijk aan de hand is. Een situatie is namelijk altijd een complex geheel van verschillende aspecten en dimensies. Veel complexer dan het op het eerste gezicht lijkt. Een respondent kan mij bepaalde informatie verschaffen en als onderzoeker heb ik vervolgens de verantwoordelijkheid om door het compliceren van deze informatie nieuw licht te werpen op dat wat zich aandient. Een voorbeeld. Kerkleiders in Libanon hebben hun verhaal over de

vluchtelingencrisis al veelvuldig gehouden tegenover buitenlandse sponsors en andere instanties waar zij mee te maken hebben. Deze antwoorden zijn veelal gericht op het versterken van de relatie tussen donor en kerk en op mogelijke financiële ondersteuning. Aan het begin van mijn tijd in Libanon werd mij verteld dat de kerkleiders hun ‘correcte’ antwoorden uit hun hoofd kennen. Het zou een uitdaging zijn om dieper te graven dan de reeds geformuleerde antwoorden en om samen te zoeken naar nieuwe formuleringen om zo te komen tot een dieper inzicht van de situatie. Met de woorden van Swinton & Mowat: ‘When one begins to complexify it, things start to change’ (p. 13). Hiervoor gebruik ik ‘thick descriptions’ van situaties. Browning schrijft hierover: ‘It is not the task of descriptive theology to discern a question in some simple, logical way. The task is to describe it in its thickness’ (p. 94). In dit onderzoek heb ik gekozen om dit te doen door middel van descriptieve theologie, een praktisch theologische methode. Deze methode heeft als belangrijk uitgangspunt dat het beschrijven en begrijpen van een kerkelijke gemeenschap niet enkel kan met sociale wetenschappen, maar dat de theologie hier ook van belang is (Browning, p. 78). Descriptieve theologie reikt zo een manier aan om met een theologische lens te kijken naar kerkelijke praktijken. Over het doel van descriptieve theologie schrijft Browning: ‘Its interests are practical because, in the end, it wants to appreciate and criticize current social, cultural and ecclesial practices’ (p. 93). Hervorming is hiermee een belangrijk doel van praktisch theologisch onderzoek. Hervorming van zowel de theorievorming als van concrete praktijken. Praktische theologie is hiermee dus een normatieve discipline. ‘It not only describes how people live as people of faith in communities and society. It also considers how they might do so more fully’ (Miller-McLemore, 2012, introduction).

4.2. Relatie theorie en praktijk

Bij het compliceren van een specifieke situatie maakt de praktische theologie dankbaar gebruik van kennis en expertise van andere theologische en niet-theologische disciplines. Dit onderzoek is dan ook gebaat bij een transversale insteek in het gebruik van verschillende disciplines (Osmer, 2008, p. 171). Binnen de transversale benadering is er maximale uitwisseling van kennis tussen de verschillende disciplines. Wel wordt er per onderwerp gekeken naar wat de verschillende wetenschappen aan kennis kunnen bijdragen. Dit gebruik moet conceptueel gezien wel zo specifiek en precies mogelijk zijn en het gebruik van andere disciplines is dus particularistisch (Browning, p. 81). De theologische implicatie blijft hierbij constant de sturende factor.

Volgens Browning is het in gesprek brengen van verschillende wetenschappen een oefening in ‘phronēsis’, ‘wijsheid’ (p. 85). De praktische filosofie heeft op dit punt de praktische theologie beïnvloed door te wijzen op het belang van deze praktische wijsheid, in tegenstelling tot theoretische redenering, theoria. ‘Phronēsis’ moet echter niet gezien worden als theorie met praktische implicaties, of als een model dat uitgaat van de theorie en eindigt in de praktijk, een ‘theory to practice model’ (Browning, p. 43). Tegelijkertijd moet de praktische theologie behoed worden voor negatief vooroordeel tegenover theorieën en theoretiseren (Dryer, p. 50). Kennis zou moeten bestaan uit een hermeneutiek waarbij er een constante wisselwerking en een voortdurend dialoog plaatsvindt tussen de theorie en de praktijk. Over deze dialogische methode schrijft Browning: ‘It

goes from present theory-laden practice to a retrieval of normative theory-laden practice to the creation of more critically held theory-laden practice' (p. 7). Een definitie van praktische theologie van Forrester legt ook de nadruk op dit dialoog tussen praktijk en theorie: 'Practical Theology (is) a field which seeks to bring the current experiences, practices, belief and concerns – of church communities and society more widely – into critical conversation with Christian scriptural and theological traditions (in Snyder, p. 15).

In dit onderzoek naar de relatie tussen lokale kerken en de aanwezige vluchtelingen is deze 'phronēsis' ook een belangrijk uitgangspunt. Noch de theorie noch de praktijk staat centraal maar moeten constant met elkaar in gesprek gebracht worden zodat inzicht in beide gebieden vergroot wordt. Ik ga dus continu heen en weer tussen boeken en mijn laptop en de kerk en de straat waar ik mensen ontmoet. Tweed stelt ook dat theorie alles te maken heeft met reizen en onderweg zijn, theorie is een product van ontheemding (Tweed, p. 3). Het veelgebruikte voorbeeld van theorie als een routekaart is volgens hem verkeerd gekozen, er is namelijk geen gefixeerd begin- of eindpunt met vooraf vastgestelde afstanden en legenda. Theorie hoort dynamiek en beweging te impliceren. Theorie is volgens Tweed een doelbewust ronddwalen (p. 9).

4.3. De lokale kerk

Studie van de lokale kerk is binnen de praktische theologie een opkomende discipline en is ook sterk beïnvloed door de sociologische en antropologische discipline (Miller-McLemore, 2012, introduction en Nieman, p. 4). De discipline beschrijft de kerk op een holistische manier waarbij vaak verschillende onderzoeksmethoden gebruikt worden (Nieman, p. 2). De kerk is een interessant gebied voor praktische theologie. Het is de plek waar acties plaatsvinden gestuurd door geloof, waar vorming plaatsvindt, waar mensen vieren en waar de gemeenschap en het individu met elkaar in verbinding staan. De kerk is een dynamisch systeem van verschillende relaties, vaak verschillende hiërarchieën en natuurlijk, verschillende meningen. De kerk is geworteld in zowel een bepaalde historische traditie als in een bepaalde geografische context. Deze context bestaat uit tal van religieuze en niet religieuze individuen en netwerken die bewust of onbewust met de kerk in verbinding staan. Guttierrez schrijft over deze bredere inbedding van een lokale kerk: 'Community is not confined to a local parish, but one has to step out of the frontiers of the Church and be challenged by issues of the larger society, by recollecting issues that are important and to be open to transformation' (Schmiedt Streck, p. 30).

De kerken bevinden zich door de crisis in onbekend terrein. Luther schrijft dat liminale situaties en crises vruchtbare plekken zijn voor vragen aangaande het religieuze (p. 41). Juist omdat op deze plekken de vaste grond niet zeker is, er beweging plaatsvindt en makkelijke antwoorden niet voor het oprapen liggen is er hier veel ruimte voor de herformulering van woorden en daden. 'Whatever the reason, when crisis comes, destabilization occurs. With destabilization comes a possibility for spiritual movement' schrijft Browning (p. 282). Een crisis kan je dus zien als een liminale situatie waarin de vaste verhoudingen los zijn gekomen en er ruimte is voor iets nieuws. Voor de crisis in Libanon geldt dit ook. De burgeroorlog in Syrië kwam onverwachts. Libanese kerken waren niet voorbereid en waren ook niet toegerust om te reageren op een crisis met een dergelijke omvang. De

kerken bevonden zich op onbekend terrein, dat verkend heeft moeten worden. “The protestant church was in a stagnant stage for a long time, but through the crisis it rediscovered its identity and the church became a strong and active voice in the public” (G 5).

4.4. Praktische theologie en missiologie

Dit onderzoek vindt plaats op het grensgebied tussen missiologische studies en de praktische theologie studies. Onderzoek naar de relatie tussen kerken en vluchtelingen in Libanon had dus ook gedaan kunnen worden vanuit de missiologische discipline. Interessant is ook dat Schleiermacher missiologie plaatst binnen de praktisch theologische discipline (in Bosch, p. 490). Praktische theologie is volgens hem een theologische en normatieve discipline dat zich bezighoudt met de zelfrealisatie van de kerk in al haar facetten, waarbinnen ook de missiologie valt met haar focus op de zelfrealisatie van de kerk in missionaire situaties (in Bosch, p. 490). De *Protestantse Theologische Universiteit* heeft hier een andere keuze gemaakt; missiologie valt binnen deze universiteit onder het systematisch-theologisch onderzoek.

Van het missiologische onderzoeksveld geeft Illich de volgende definitie: ‘Missiology studies the growth of the Church into new peoples, the birth of the Church beyond its social boundaries; beyond the linguistic barriers within which she feels at home; (...). Missiology therefore is the study of the Church as a surprise (Bosch, p. 493). Wat ik sterk vind in deze definitie is dat duidelijk naar voren komt dat missiologie gaat over het doorkruisen van verschillende grenzen. Missiologie gaat niet over een kerk die gericht is op zichzelf. Het is het hele speelveld van de wereld dat de missiologie aangaat. Bosch schrijft: ‘It is missio Dei. It is trinitarian. It is mediating the love of God the Father, who is Parent of all people, whoever and wherever they may be. (...). Mission means serving, healing, and reconciling a divided, wounded humanity. (Bosch, p. 494). Als we Bosch’ laatste zin als uitgangspunt nemen, meen ik dat we kunnen zeggen dat missiologie zich meer bezighoudt met een ideaalbeeld van hoe de wereld eruit zou kunnen zien. Hoe Gods werk op deze aarde vorm zou kunnen krijgen in het lichaam van Christus op aarde, in de kerken. Het terrein van de praktisch theologie zou meer zijn om te kijken naar de concrete praktijken van mensen die dienen, genezen en verzoenen. Er wordt gekeken naar hoe een onderwerp mensen beweegt in hun dagelijks leven. Toch houdt praktische theologie niet op bij enkel het beschrijven van de praktijk. Vanuit het ontrafelen van wat er zich voordoet in de praktijk, wordt er ook gekeken naar hoe dit ontrafelen van dienst kan zijn voor het zoeken naar nieuwe en verbeterde praktijken.

Een afsluitende opmerking voor dit hoofdstuk is dat praktische theologie geen systematische discipline is, integendeel: ‘It is an open-ended, contingent, unfinished grasp or analysis of faith in action’ (Miller-McLemore, 2012, introduction). Het is dus eigenlijk jammer dat dit onderzoek in geprinte vorm op een bureau zal komen te liggen. Het gesprek dat gevoerd wordt is namelijk nooit afgelopen of afgerond.

Nu de positionering van dit onderzoek binnen de praktische theologie uiteengezet is, staat er een volgende belangrijke stap te wachten; het weergeven van de kwalitatieve onderzoeksresultaten die ik heb verzameld tijdens mijn tijd in Libanon; verhalen over 'crisis' en vervolgens over 'transformatie'.

5. Verhalen rond 'crisis'

In hoofdstuk beschrijf ik de resultaten binnen het kernconcept crisis. Voor lokale kerken brengt de vluchtelingensituatie een uitdaging met zich mee wanneer we naar hun relatie tot de vluchtelingen kijken. In Libanon vinden namelijk veel activiteiten plaats binnen de eigen religieuze groep. Het verschil tussen 'wij' en 'de ander' wordt hierdoor versterkt. De hoofdzakelijk soennitische vluchtelingen vallen buiten de eigen groep. "They're not our people" vertelt een vrouw mij (G 6). Het kostte de NESSL dan ook twee jaar om lokale kerken te vinden en hen bereid te krijgen om de educatieve projecten vanuit de NESSL welkom te heten in hun kerkgebouwen en om opzoek te gaan naar ondersteunend personeel. "They were not enthusiastic at the beginning, not enthusiastic at all" (NK6).

5.1. Angst

"I'm afraid of" of "I fear that" in relatie tot de aanwezigheid van Syrische vluchtelingen is een uitdrukking die alle respondenten gebruikten. De categorie angst is hiermee een belangrijke categorie wanneer we kijken naar de relatie tussen lokale kerken en vluchtelingen. De aanwezigheid van de Syrische vluchtelingen heeft voor veel mensen een gevoel van onveiligheid gebracht. Het heeft de onzekerheid en bezorgdheid doen groeien over de toekomst van Libanon als land en over de toekomst van het christendom in dit land.

Huysman schrijft dat migranten of vluchtelingen, wanneer ze in verband gebracht worden met geweld, fundamentalisme en terrorisme, getypeerd worden als dragers of brengers van negativisme en dood. Een vluchteling verandert van een mens naar een 'non-I'. 'The migrant carries death and who wants to host death?' (in Snyder, p, 101). Ik herken deze typering van Huysman in gesprekken wanneer angst besproken werd. Angst was in elk gesprek een thema dat aan de orde kwam en de emotie van angst ligt hiermee aan de oppervlakte wanneer gemeenteleden nadenken over hun relatie tot de Syrische vluchtelingen. Deze angst is voor een deel gefundeerd op een eerdere ervaring met Palestijnen die als vluchteling naar Libanon kwamen, voornamelijk in 1948 en na de Zesdaagse oorlog in 1967. De Palestijnen zouden zoals eerder beschreven tijdelijk toevlucht nemen in Libanon en vervolgens weer terug gaan naar Palestina. Dit gebeurde niet en tijdens de Libanese burgeroorlog keerden de Palestijnen zich tegen de Libanese overheid. Deze ervaring zorgt ervoor dat veel mensen niet verwachten dat de toekomst van de Syrische vluchtelingen in Libanon anders zal verlopen. De angst dat de Syrische vluchtelingen zich uiteindelijk ook tegen de Libanezen zullen keren is, reëel of niet reëel, een donker toekomstscenario dat men regelmatig schetst. Het enige verschil tussen de Palestijnse en de Syrische vluchtelingen is dat het aantal Syrische vluchtelingen veel groter is. Dit versterkt de angst en bezorgdheid logischerwijs alleen maar. "Palestinians came here in 1948 and they were to be here temporary. They are still here. With the Syrians it will be the same. Christians will be outnumbered in this country" (G 3).

Angst voor de Syrische vluchtelingen wordt ook aangewakkerd door de eerdere ervaringen met Syriërs. Zoals al eerder beschreven vroeg de zittende president aan het begin van de burgeroorlog in Libanon het Syrische leger om in te grijpen in het groeiende geweld in Libanon en trad het Syrische leger hard op tegen Palestijnse milities. Vervolgens bleef het leger aanwezig in Libanon en liet zij haar macht met groot vertoon gelden. Een jong gemeentelid vertelt me: “The country has gone through a lot by the Syrians in 1975. It is embedded in their mind that the Syrians are enemies. And when you try to help them, people will look bad at you. Zahle is occupied heavily, there were massacres, attacks. Anyone whose parents lived in the war, they all hate the Syrians” (G 5).

Daarbij is er angst voor de aanwezigheid van fundamentalisten in de vluchtelingenkampen. “Sometimes parents take their children out of school and they have to work. One other thing is that there are many kids who come from fundamentalist parents. For example in one of our schools we lost some kids because their parents sent them to Quran schools” (NK3). Een nationale kerkleider onderstreept op dit punt het gevaar dat iemands maatschappelijke positie van invloed kan zijn op het gedrag. “You cannot expect from poverty anything other than violence, abuse, criminal activity and so on. When people get impoverished, they get pushed into extremism” (NK1). Deze verbinding van een marginale positie in een samenleving en de hang naar extremisme of fundamentalisme werd verder door geen van mijn respondenten benoemd, maar kan een erg reëel factor zijn. Wanneer we kijken naar islamitische fundamentalisten in Europa, zie je een gelijk patroon. Het zijn vaak jongeren die in een sociaal en economisch marginale positie zitten die geen verbinding voelen met de samenleving en een uitweg vinden in martelaarschap (Van Dongen, 2017).

Naast angst voor het welzijn van het land brengt de aanwezigheid van de Syrische vluchtelingen angst voor het voortbestaan van het christendom in de regio. De verbinding van het christendom met het land wordt als belangrijk ervaren. “Jesus started his ministry here, but now we as Christians, we don’t know peace” vertelt een vrouw mij emotioneel wanneer ze vertelt hoe ze zich als christen voelt in Libanon (G 6). Een vrouw uit dezelfde gemeente zegt: “It’s the history of this region. Everything circles around the persecution of Christians. Look at the Ottoman Empire, the genocide on the Armenians, and now Daesh (ISIS). They don’t want us to live here. You ask me about the solution? Stop the schools for refugees and organise the schools in Syria. I want to help them (de vluchtelingen) to go, but not to stay” (G 3). Het document waar ik deze scriptie mee begon schrijft hierover als volgt: ‘The issue of Christian presence in the Middle East has gone beyond the stage of calling for equal rights and protection from persecution. It has become a cry of warning before further events cause the annihilation of Christian presence in the Middle East’ (The Supreme Council of the Evangelical Community in Syria and Lebanon, 2014). Geen predikant of gemeentelid die ik spreek is vol vertrouwen over de toekomst van het christendom in Libanon. Sinds het uitbreken van de burgeroorlog in Libanon is er dan ook een constante stroom van christenen die ervoor kiezen om het land te verlaten voor een meer stabiel leven in landen als Canada, Australië, Amerika en Europa. Redenen om te vertrekken zijn onder andere gevoel van veiligheid, goede en betaalbare educatie voor de kinderen, werkgelegenheid, groei van de moslimgemeenschap en een algemeen wantrouwen in het functioneren van de overheid. Dit heeft, samen met de influx van vluchtelingen,

gezorgd voor de eerder besproken veranderingen op demografisch gebied. De demografie is echter niet alleen door emigratie van christenen naar het buitenland veranderd. Ook is de geboortegraad in de vluchtelingenkampen hoog. Gezinnen van soennitische moslims zijn vaak groot. Officiële cijfers zijn er niet aangezien de nieuwgeborenen lang niet altijd geregistreerd worden. Ook is het geboortecijfer onder vluchtelingen een thema wat in Libanon angstverhalen doet aanwakkeren. Doctors Without Borders publiceerde in mei 2017 een artikel in de Daily Star waarin het waarschuwde voor 'fake news' over het geboortecijfer van vluchtelingen. In tegenstelling tot getallen als 300.000 of 400.000 die zonder degelijk onderzoek ook in de media verschijnen, gaat Doctors Without Borders uit van 80.000 zwangere Syrische vluchtelingen.

5.2. Discriminatie

Met de categorie discriminatie wil ik iets zeggen over de ervaringen van achtergesteld te zijn, het gevoel hebben onrechtvaardig behandeld te worden op basis van bijvoorbeeld het behoren tot een bepaalde groepering. Zoals we zullen zien speelt dit gevoel van discriminatie in Libanon een rol binnen verschillende relaties ten opzichte van Syrische vluchtelingen.

Een relatie waar de ervaring van discriminatie in naar voren komt, is de relatie tussen Syrische en Iraakse vluchtelingen. Dit is niet de focus van dit onderzoek, maar het raakt wel aan de uitdaging voor lokale kerken om op een opbouwende manier te reageren op de aanwezigheid van Syrische vluchtelingen in Libanon. Ik spreek met drie Iraakse vrouwen die als vluchteling in het zuiden van Libanon verblijven. Syrische vluchtelingen zijn naar Libanon gekomen sinds het uitbreken van de burgeroorlog in Syrië in 2011. De Iraakse vluchtelingen zijn doorgaans kortere tijd in Libanon. Veel van hen zijn sinds twee jaar naar Libanon gevlucht toen de christelijke regio rond Mosul werd aangevallen door islamitische fundamentalisten. Iraakse vluchtelingen zijn dus voornamelijk christelijk en hebben een Syrisch-orthodoxe of Syrisch-katholieke achtergrond. In Libanon is het voornamelijk de Maronitische kerk, een katholieke denominatie, die omkijkt naar deze vluchtelingen (O 4).

In het dorp waar ik deze drie vrouwen spreek, wordt door verschillende mensen bevestigd dat de situatie van de Iraakse vluchtelingen schrijnender is dan de al schrijnende situatie van veel Syrische vluchtelingen. Een Libanese vrouw die in een medische kliniek voor vluchtelingen werkt vertelt dat het voor Iraakse vluchtelingen lastiger is om aan hulp te komen omdat veel projecten Syrische vluchtelingen als doelgroep hebben en de Iraakse vluchtelingen dan simpelweg buiten de boot vallen. Ook een medewerker van een christelijke ngo bevestigt dat de situatie van Iraakse vluchtelingen moeilijker is. "Since four years all the aids go the Syrian. Less attention is given to the Iraqi refugees, they are in the blind spot of many organisations" (O 1). Via de website van de Verenigde Naties (voortaan VN) heb ik niet bevestigd kunnen krijgen of dit verschil tussen Syrische en Iraakse vluchtelingen inderdaad waar is. Feit is wel dat dit gevoel van discriminatie bevestigd wordt door de drie Iraakse vrouwen die ik spreek. Alle drie zijn ze alleen met hun kinderen gevlucht naar Libanon. "From earth to heaven there is discrimination between us and the Syrian people. We slept in a church in Badaru (wijk in Beiroet) but we had to leave the church because they wanted Syrian

people to sleep in the church. We were out on the streets again” vertelt één van de drie vrouwen (V 4). Een andere vrouw vertelt: “All the time I’ve been here (negentien maanden) I did not get any support of the UN or of Caritas. It’s difficult to survive. Sometimes I earn some money by cleaning my neighbour’s house” (V 5).

Een andere relatie waar ervaringen van discriminatie in naar voren komen is de relatie tussen lokale Libanezen en Syrische vluchtelingen. Het merendeel van de mensen die ik spreek voelt zich persoonlijk achtergesteld door alle hulp die de vluchtelingen krijgen. Een nationale kerkleider vertelt: “Nowadays there is a lot of antagonism against refugees because the Syrians work in the cheap jobs. So they took the jobs of Lebanese who are more expensive than the Syrians. Some of them are, you know, they feel this antagonism because the Syrians get help from the United Nations, from everywhere, but many Lebanese are in need too and are not getting anything” (NK3). Als ik in een interview kom te spreken over werkgelegenheid en werkloosheid, is het voor elke respondent duidelijk wat de oorzaak is van werkloosheid, namelijk de Syrische vluchtelingen. Zij zouden zich erg laten onderbetalen en nemen hiermee de banen in van Libanezen die hogere maandelijkse lasten hebben. Ik heb mij laten vertellen dat een minimumloon voor een Libanees om en nabij 800 dollar per maand is voor een fulltime aanstelling, een Syrische vluchteling neemt al snel genoeg met 200 of 250 dollar. Regelmatig hoor ik om mij heen van vaders die voor hun werk naar landen als Qatar of de Verenigde Arabische Emiraten emigreren voor werk. De reden hiervan is het gebrek aan banen in Libanon. Deze schaarste op de arbeidsmarkt zorgt ervoor dat de Syrische vluchtelingen door velen niet als verrijking worden gezien, maar als ernstige bedreiging en als directe oorzaak van een persoonlijke arbeidsloze situatie of slechte financiële positie. Een man van een jaar of vijftig vertelt: “I’m looking for a job myself but can’t find any. Slowly they (Syrische vluchtelingen) make the Lebanese poorer and poorer and on top of that they get lots of aids” (LK 4).

Het zondebok mechanisme lijkt op dit punt goed te functioneren: de ellende in het land wordt enkel en alleen veroorzaakt door de vluchtelingen. Ik spreek een Syrische student hierover en hij antwoordt met enig sarcasme: “The Lebanese think that without the Syrians everything would be better. The Lebanese civil war would not have happened, there would not be any global warming, and even the songs in church would sound more beautiful. What I want to say; it’s irrational that Lebanese think like this” (G 16). Ook een medewerker van een christelijke ngo kiest ervoor om wat betreft de werkloosheid in Libanon niet met de vinger te wijzen naar de Syrische vluchtelingen. “It is also the host communities who are responsible for this issue and who create this problem. A Lebanese job owner might want to employ only Syrians in his shop, simply because it’s cheaper. At the end of the day he will earn more at the expense of Lebanese workers” (O 2). Het lijkt alsof dit feit een blinde vlek is in de ogen van veel Libanezen die ik spreek; de oorzaak van de hoge werkloosheid ligt enkel en alleen bij de Syrische vluchtelingen. De Libanees treft geen blaam.

Een andere belangrijke factor die spanningen tussen Libanezen en Syrische vluchtelingen op scherp zet, is de aanwezigheid en de invloed van buitenlandse donoren. Donoren laten zich niet altijd goed informeren over de behoeften in lokale gemeenschappen. Het merendeel van de financiën en andere middelen wordt besteed aan projecten die bestemd zijn voor enkel Syrische vluchtelingen.

Dit terwijl de vluchtelingencrisis ook een grote impact heeft op de gevestigde gemeenschappen en het voor veel gezinnen een uitdaging is om rond te komen. In gesprekken is het dan ook een terugkerend thema dat de internationale gemeenschap er alles voor over heeft om de Syrische vluchtelingen te helpen, terwijl de gevestigde gemeenschap het gevoel heeft door de internationale gemeenschap in de steek gelaten te zijn. Vaak werd 100% van de project besteding geïnvesteerd in projecten of hulpgoederen voor vluchtelingen. Er is dus veel onbegrip en onvrede aanwezig over de manier waarop buitenlandse donoren hun projecten willen implementeren exclusief voor Syrische vluchtelingen. Een gevolg hiervan is dat kerken die vluchtelingen helpen door een deel van de lokale gemeenschap met de nek worden aangekeken. Een vrouw die ik op mijn eerste dag in Libanon spreek is er duidelijk over: “The church is being misused. The whole world looks at us Christians and says we have to be good, humane and welcoming. I love my country and I want my children to live here. But by helping them (de Syrische vluchtelingen) you are helping them to stay and to create a bigger problem for this country. The country I love. Give them money not to stay but to go back to the safe zones in Syria, there is plenty of safe places” (G 1). Das schrijft: ‘In one church (baptistengemeente), 85% of the congregation left the church because the pastor decided to help the refugees’ (Das, 2014).

Een medewerker van een ngo vertelt me een ervaring waarin een buitenlandse donor een educatief project wilde oprichten voor Syrische vluchtelingenkinderen. De donor wilde dit project implementeren via een lokale kerk. Het project is niet doorgegaan omdat er geen kerk gevonden werd die bereid was het project te dragen. De reden hiervoor was dat niets van de project goederen besteed mocht worden aan gezinnen van de gevestigde gemeenschap die ook behoefte hadden aan financiële ondersteuning voor de kosten van educatie. De medewerker vertelt: “Donors try to put a big agenda on us. Host communities are often massively affected by the crises and in need of aids as well. They don’t get any assistance. But now most of the international and local organisations insist that 30% of their budget goes to strengthen the host communities. In order to ease the tensions between the host communities and the refugees” (O 2). Het beleid is dus veranderd en er is een ongeschreven regel dat projectvoorstellen ook de gevestigde gemeenschap mee moeten nemen. Ik spreek over deze spanning tussen vluchtelingen en de gevestigde gemeenschap met een predikant en schooldirecteur van een school voor zowel Syrische vluchtelingen en Libanese kinderen van wie één of beide ouders niet in beeld is. Hij vertelt me dat hij zich er erg bewust van is dat het gevoel van discriminatie constant op de loer ligt. “I try to keep the balance to get the Lebanese not upset. Lots of donors who come to this school are only interested in the case of the Syrians, which is not good. The poor Lebanese families get upset by this and this is a logical reaction I think. When I ask a Syrian worker to do the garden, I have to remember that next time I ask a Lebanese man to do some work” (LK 4).

5.3. Onvermogen

Met de categorie onvermogen wil ik iets zeggen over de situatie van de gemeenteleden in relatie tot de aanwezigheid van Syrische vluchtelingen. Zoals we al eerder hebben kunnen zien lijdt het land zelf

zwaar onder de vluchtelingen crisis. Dit zorgt er mede voor dat een groot deel van de bevolking en van de lokale kerken zich niet toegerust voelt om een positieve houding aan te nemen ten opzichte van de vluchtelingen. “In order to help them (de Syrische vluchtelingen), you need to feel comfortable. As a church we don’t feel comfortable right now” vertelt een man mij wiens kerk, hoewel in een gebied met veel vluchtelingen, geen contact zoekt met de vluchtelingen (G 4).

In mijn eerste twee interviews met nationale kerkleiders over de relatie tussen lokale kerken met vluchtelingen was er aanvankelijk een misverstand. Als ik sprak over Syrische vluchtelingen doelde ik op islamitische vluchtelingen uit Syrië. Mijn respondenten dachten eerst dat ik vroeg naar de relatie tussen kerken en de christelijke Syrische vluchtelingen. Veel christelijke vluchtelingen zoeken namelijk bij aankomst in Libanon een kerk op van hun eigen traditie en doen een beroep op de faciliteiten, het netwerk en het advies van de lokale kerk. Als de eigen religieuze traditie op een bepaalde plek niet aanwezig is, kiezen christelijke vluchtelingen ervoor om bij een andere denominatie aan te kloppen (O 2). Dit betekent ook dat lokale kerken zich in eerste instantie geroepen voelen om de broeders en zusters uit Syrië op te vangen en hen wegwijs te maken in de Libanese samenleving. De islamitische vluchtelingen vallen minder vanzelfsprekend in de projecten vanuit de lokale kerken. “Church organisations like Caritas are helping without any discrimination of religion. But local churches, very few are serving directly refugees in general. They are mostly serving their own people and rely on their church organisation to take care of the Muslim refugees” vertelt een ngo medewerker (O 1). Omdat de middelen van lokale kerken beperkt zijn, zijn de hulpgoederen en projecten vanuit lokale kerken in eerste instantie bedoeld voor families die onderdeel zijn van de eigen denominatie of families die ook in de christelijke traditie staan. Illustratief hierbij is er recent een overeenkomst gemaakt tussen de Assyrische kerk en de Chalcedonische kerk waardoor vluchtelingen van beide denominaties aanspraak mogen maken op de diensten en projecten van beide denominaties. “However still you have projects specifically for Chaldean or Assyrian” (O 1). Dit is een interessant gegeven wanneer we bedenken dat er weinig oecumene aanwezig is in de kerken in Libanon. Elke denominatie functioneert zelfstandig en er is weinig behoefte aan onderlinge contacten en relaties.

Over de oorzaak van het gebrek aan oecumene zegt een kerkleider: “People here don’t believe much in teamwork, or in extending boundaries. It’s a more tribal mentality, let me take care of my own, my people, my group’ (NK1). Een medewerker van een ngo zegt: “If churches would put their hands together and not only focus on serving on their own, this would be a big achievement for churches and a big help for the people we want to serve. We’re dreaming of this” (O 1). Het onvermogen van lokale kerken om met andere kerkgenootschappen samen te werken is groot en laat ook een bredere tendens zien in de Libanese samenleving. Je eigen religieuze groep is in grote mate van belang en er zijn weinig activiteiten die plaatsvinden buiten deze eigen groep.

Een andere reden waardoor het voor lokale kerken lastig is om op een positieve manier te reageren op de vluchtelingencrisis is de grootte van de crisis. In gesprekken met predikanten en gemeenteleden komen geregeld uitdrukkingen voor als “it’s a big concern”, “it’s a huge problem” en

“they are too big in number”. Kerken worden als het ware lam geslagen door de omvang van de vluchtelingencrisis. Een predikant van een gemeente in de Bekaa vallei verwoordt de houding van hem en zijn kerk als volgt: “We have the big commission from our God to help the foreigners and all who are in need. And as a church we do want to help the needy, that is part of our identity. But the problem we face here with the refugees is not individual, it is massive. It’s a whole nation which is here now, two million people we talk about. This is not about helping the stranger about which the gospel talks to us. We don’t feel a responsibility for this. It’s the responsibility of the government and the UN. That’s why I don’t think we can help” (LK 2). De passiviteit waar de predikant over spreekt, spreek ik terug in de woorden van meer mensen die ik spreek. De middelen en mogelijkheden van de kerk zijn niet opgewassen tegen de grootte van de aanwezige crisis. Wanneer er tien families naar je dorp vluchten kan je daar als lokale kerk op reageren. Wanneer het er honderd of meer zijn, brengt dit een mate van passiviteit met zich mee doordat de lokale kerk zich niet in staat voelt om adequaat te reageren op de nieuwkomers. Dit is de reden dat de meerderheid van de kerkleden die ik spreek het niet eens is met het idee dat nationale kerk organen of lokale kerken de verantwoordelijkheid zouden moeten hebben om zorg te dragen voor de basisbehoeften van vluchtelingen. Dit is de verantwoordelijkheid van de overheid en van de VN. Zij zijn hierin gespecialiseerd en hebben de capaciteit om deze verantwoordelijkheid te dragen. De kerk heeft noch de verantwoordelijkheid noch de capaciteit.

5.4. Reflectie

‘The zeal to find good news can slip easily into the desire to smooth out the tangle called ‘community’, rendering it amenable to the correct theological categories’ schrijft McClintock Fulkerson (p. 6). Als ik haar goed begrijp doelt ze hier op het feit dat het voor theologische onderzoekers een uitdaging is om de kerk als een wereldlijke kerk, een ‘worldly church’ weer te geven. Een weergave waarin de aanwezige paradoxen overeind gehouden worden zoals het hebben van een vaste overtuiging en tegelijkertijd de aanwezigheid van een ambigue overtuiging. De aanwezigheid van vreugde en van verdriet, de aanwezigheid van gastvrijheid en tegelijkertijd van afkeer naar de nieuwkomer (p. 6). Als theologen zijn we misschien te vaak op zoek naar het goede nieuws in de praktijken die we tegenkomen. We zijn op zoek naar mooie en aansprekende voorbeelden uit de praktijk die laten zien dat het geloof inderdaad van waarde is en dat de kerk een plek is waar, in het kader van dit onderzoek, transformatie plaatsvindt en een ieder hierin wordt meegenomen. In de verkenning van het probleemveld schrijf ik onder andere met de Wereldraad van Kerken over de bloei die binnen en buiten kerken kan plaatsvinden door de komst van vreemdelingen en met Appleby beaam ik over de conflict verminderende potentie van kerken. Als we echter kijken naar de weergegeven data kunnen we stellen dat kerken niet in elke situatie en niet voor elk gemeentelid de plek zijn waarin deze potentiële transformatie plaatsvindt. Het is op dit punt maar de vraag of een concept als navolging wel goed gekozen is en of dit aansluiting vindt bij de praktijk. Het overgrote deel van de respondenten valt namelijk in het kernconcept ‘crisis’, waarbinnen er nauwelijks ruimte is voor een hartelijke houding naar de vluchtelingen en waarbinnen hoop voor de toekomst ontbreekt.

De belangrijkste oorzaken voor gemeenteleden en predikanten om in gesprekken de nadruk te leggen op de crisis context waarin zij zich bevinden, zijn: a. het idee dat de Syrische vluchtelingen de oorzaak zijn van de schaarste van basisbehoeften zoals werk, betaalbare woningen en goede educatie, b. de groei van criminaliteit en fundamentalisme door de leefomstandigheden van Syrische vluchtelingen en c. angst dat de christenen weggedrukt worden door de komst van voornamelijk islamitische vluchtelingen. Een motief dat onder deze oorzaken ligt is een algemeen gevoel van onbehaaglijkheid met de huidige situatie in Libanon. Als je je eigen zaken niet op orde hebt, ben je vaak ook niet in staat om andermans zaken op orde te krijgen. Het is precies dit signaal dat ik van veel gemeenteleden en kerkleiders opvang. De omvang van de vluchtelingencrisis zorgt voor passiviteit waardoor mensen in lokale kerken zich niet verantwoordelijk voelen om naar buiten te treden en een brug te vormen tussen lokale kerkgemeenschappen en vluchtelingen. Tegelijkertijd mag hier de vraag gesteld worden of dit unheimische gevoel van Libanezen niet gevoed wordt door tendensen van nationalisme. Een 'wij zijn beter dan zij' en een 'wij hebben er meer recht op dan zij'. Het merendeel van de respondenten bevestigt de crisissituatie door te wijzen op de potentiële dreiging door de Syrische vluchtelingen. Het is echter ook duidelijk dat de Syrische vluchtelingen geen positief imago hebben gekregen door het optreden van het Syrische leger tijdens de Libanese burgeroorlog. Drie respondenten gaven dit expliciet aan als oorzaak van hun angst en haat voor de Syrische vluchtelingen. "A few years ago it was them who raped our women and destroyed our houses" (G 6).

Ik vraag een Syrische vluchteling naar wat zij vindt van deze negatieve gevoelens van Libanezen voor de Syrische vluchtelingen in Libanon. Ze woont met haar man en kind in een gehuurde garage in een klein dorp in het zuiden van Libanon en vertelt dat niet alle Syrische vluchtelingen hun best doen om goed te zijn voor het land. Sommige vluchtelingen houden enkel hun hand op bij de overheid en hulporganisaties. Anderen hebben de wil om positief bij te dragen aan het land. Haar man verdient geld met wat werk in het dorp wat niemand anders wil doen zoals het bestraten van wegen of het doen van klusjes op nabijgelegen olijfboerderijen.

Hoewel ik meen dat we vanuit het geloof in de transformerende kracht van God niet voor altijd vast hoeven te zitten in emoties van angst, discriminatie en onvermogen, moeten deze gevoelens niet gebagatelliseerd worden. Mensen met deze angsten mogen binnen christelijke kringen niet weggezet worden als ongelovig en zonder vertrouwen. Snyder benadrukt ook dat de betrokkenheid en hulp van christenen aan asielzoekers niet vanzelfsprekend gevonden moet worden (p. 47). Binnen de context van Libanon geldt dit wat mij betreft ook. Wanneer er wantrouwen, onbegrip of zelfs haat in het spel is, moet dit serieus genomen worden en moet er in eerste instantie geluisterd worden. Accad schrijft over Syrische vluchtelingen en de kerk in het Westen en dit kunnen we ook betrekken op de situatie in Libanon. Hij schrijft: 'The first thing to do is to recognize the legitimacy of these fears. But having acknowledged it, the assumptions behind the fear need to be addressed' (Accad, 2016).

6. Verhalen rond 'transformatie'

In the presence of pains, we declare our commitment with peace and love.

In the presence of displacement we declare our commitment with helping refugees and those who are in need.

In the presence of suppression and tyranny we declare our commitment with freedom and giving.

In the presence of despair and doubt, we declare our commitment with faith and hope.

In the presence of fear and anxiety we declare our commitment to joy and confidence.

In the presence of hostility and misery we declare our commitment to love and splendor.

In the presence of death and decay we declare our commitment to Christ who is the giver of life.

We pray for the sake of peace in our countries.

We pray for the sake of refugees and needy in our area.

We pray for the sake of those who are seeking peace and justice.

We pray for the sake of churches in the areas of trouble.

We pray for the sake of the world without violence and wars.

We pray to you, king of peace, so that you will reign with your holy spirit and you cure the wounds of the sufferers.

Lead us Lord from death to life, from injustice to truth, from despair to hope, from fear to trust, from hostility to love, from war to peace.

Fill our hearts, our life and our countries with your holy spirit so we can experience your peace which surpasses every mind, so we can taste the flavour of your heavenly Kingdom.

In the name of Jesus Christ, we raise our prayer to you. Amen.

Dit gebed werd in het Arabisch op 21 mei 2017 in alle kerken van de NESSL gebeden. Deze zondag was uitgeroepen tot 'The day of the needy'. De predikant en gemeenteleden spraken de woorden van het gebed samen, al staande, hardop uit. Ik begin dit tweede deel van de methodische verwerking met dit gebed omdat thema's die raken aan transformatie sterk naar voren komen in het gebed. Hiermee volgt het gebed als het ware de structuur van dit onderzoek. 'Van dood naar leven, van ongerechtigheid naar waarheid, van wanhoop naar hoop, van angst naar vertrouwen, van oorlog naar vrede'. De crisis situatie wordt gezien en erkend. Tegelijkertijd bidt de gemeente met elkaar voor een breken van deze crisis en om Gods aanwezigheid om uit deze crisis te ontsnappen.

In dit tweede deel van de data verwerking laat ik zien hoe een deel van de kerkleden ervoor kiest om de angst voor de vreemdeling los te laten en een houding van vertrouwen aan te nemen. De motieven voor deze transformatie zijn, zoals we zullen zien, divers. Het merendeel van de respondenten die ik aan het woord laat binnen dit kernconcept transformatie, sprak ik tijdens hun werkzaamheden bij kerkelijke projecten voor vluchtelingen. Deze respondenten hadden de keuze

dus al gemaakt om een open en hartelijke houding aan te nemen ten opzichte van de Syrische vluchtelingen.

6.1. Diakonia door educatie

Zoals eerder beschreven hebben Syrische vluchtelingenkinderen de mogelijkheid om naar openbare scholen te gaan. Ondanks deze mogelijkheid wordt hier weinig gebruik van gemaakt omdat deze scholen vaak overvol zijn of er geen school op loopafstand aanwezig is. De schatting is dat 20% van de vluchtelingenkinderen gebruik maakt van deze mogelijkheid (WRK, 2014, p. 3). Binnen de NESSL bestaat er een commissie, 'Social and Medical services', die zich bezighoudt met diaconale steun vanuit de kerk. Deze commissie organiseert ook diaconale steun aan vluchtelingen. In het voorjaar van 2016 heeft de NESSL vijf educatieve centra in het leven geroepen specifiek voor de bediening van vluchtelingenkinderen in Libanon. De educatieve centra zijn plekken waar vluchtelingenkinderen uit voornamelijk de kampen onderwijs krijgen, over onder meer, en voorzien worden van zaken als verzekering, transport en maaltijden tijdens schooltijd (NK3). De educatieve centra zijn gesitueerd in Marjayoun, Tripoli (beiden in noord Libanon), Tyrus (zuid Libanon), Qob Elias en in Riyak (beiden in de Bekaa vallei). Een medische kliniek die onder andere gefinancierd wordt door de NESSL is gelokaliseerd in Deirmimas. Bewust heb ik het over educatieve centra en niet over scholen. De centra zijn namelijk niet geaccrediteerd door de Libanese overheid en het is hierdoor niet toegestaan om schooldiploma's uit te geven. Daarbij wordt er op de centra les gegeven volgens het Syrische curriculum zodat bij een eventuele terugkeer naar Syrië de kinderen eenvoudig integreren in de Syrische scholen (NK3). De keuze voor het Syrische curriculum zou echter ook anders geïnterpreteerd worden. "It (de keuze voor het Syrische curriculum) also says 'we don't want to keep you here in Lebanon', and 'we don't want to offer you more than this'" (G 15). Het Syrische curriculum zou namelijk niet dezelfde kwaliteit kennen als het Libanese schoolsysteem. De NESSL maakt het zich dus eenvoudiger door te kiezen voor het Syrische curriculum. Dit is echter niet een motivatie gegeven door de NESSL zelf.

De donkere sterren staan voor de educatieve projecten. De lichte ster geeft de locatie weer van een medische kliniek vanuit de NESSL. Bron: Google Maps.

Al eerder schreef ik dat de NESSL twee jaar lang op zoek was naar lokale kerken die bereid waren om de deuren te openen voor deze educatieve centra. Betrokkenheid van gemeenteleden bij deze projecten is dan ook niet vanzelfsprekend. Het is hiermee een bewuste keuze om wél betrokken te

zijn bij de projecten. In hoeverre het verzekerd zijn van een vast inkomen een rol speelt voor de docenten heb ik niet kunnen onderzoeken.

Zoals al eerder beschreven is de focus op educatie een belangrijk onderdeel van de protestantse aanwezigheid in Libanon. Een ander motief vanuit de NESSL voor de inzet op educatie ligt in het feit dat educatie gezien wordt als een manier om te ontkomen aan de spiraal van armoede en geweld. Door educatie wordt de mogelijkheid gegeven om een andere weg in het leven te gaan dan de weg van oorlog en crisis die deze kinderen voornamelijk kennen (NK1). Een ander motief voor de betrokkenheid van gemeenteleden is het feit dat de kinderen onschuldige slachtoffers zijn van de situatie waar ze in zitten. “Children are by definition innocent and it is important to present a new culture to these kids by the education we give them” (LK 3). Een lerares spreekt over haar motivatie als volgt: “Some church people don’t accept the Muslim refugees because in their heart they don’t have love. The one who has the love of Christ, will present this love to others. The one who has accepted Jesus cannot keep this love for him alone. With Jesus’ love, you can serve the other” (G 7). In het gesprek met deze vrouw wordt duidelijk dat zij niet hoopvol is over de situatie waarin Libanon zich bevindt door de aanwezigheid van de Syrische vluchtelingen. Toch geeft haar geloof haar een bepaalde mate van vertrouwen waardoor ze zich open kan opstellen.

Ik heb vier leraressen en één leraar gesproken en allen gaven aan dat het een zware taak is om les te geven op de educatieve centra. Alle vijf zijn ze lid van de lokale Presbyteriaanse kerk. Ze vertellen mij over getraumatiseerde kinderen, angststoornissen, woede-uitbarstingen en geweld. De \$400 dollar die de leraren per maand ontvangen voor de vijf dagdelen die ze per week werken is niet ruim. De reden om zich toch in te zetten is voor alle leraren het visioen dat door educatie een meer stabiele toekomst voor de kinderen wordt mogelijk gemaakt.

Vanuit de NESSL is er één educatief project waarbij er samenwerking plaatsvindt met een lokale baptistengemeente. In de ochtend krijgt een groep vluchtelingenkinderen uit de nabijgelegen vluchtelingenkampen les wat gefinancierd wordt door de NESSL en plaatsvindt in de lokale baptistenkerk. In de middag komt er een nieuwe groep kinderen die gesponsord worden door de baptistengemeente. In juni 2017 heeft ook de eerste training plaatsgevonden vanuit deze beide kerken om ongeveer tachtig leraren van deze educatieve projecten te trainen (NK3). “We dream of more relations between our churches” vertelt de baptistenpredikant mij. Toch zie ik ook dat samenwerking niet eenvoudig is en is het niet voor niets dat de schoolklassen vanuit de NESSL en vanuit de baptistenkerk in het educatieve centrum van elkaar gescheiden zijn. “The kids, they really love Jesus” vertelt de predikant. “Yes we want to educate the children. But most important is that they will get to know Jesus and see that the Bible is the living Word”. De visie vanuit de NESSL verschilt hiervan. Het is geen doel om de kinderen bekend te maken met Jezus. Verhalen die verteld worden, komen voor in zowel de Bijbel als in de Koran en liedjes die aangeleerd worden, gaan over de monotheïstische God. Een nationale kerkleider vertelt: “We just want the kids to come. We want to show the love of Christ through serving. If fanatics find out that we evangelize, parents will get their children out of the schools. We want to serve unconditionally, they belong to God and He loves

them as much as God loves us” (NK6). Ook zonder expliciete woorden over Jezus of de Bijbel wordt er een belangrijke boodschap gecommuniceerd en getuigen de leraren en leraressen. “We don’t want them to go away because of that (evangelisatie op scholen). We believe that this experience will stay with them for the end of their live. That one day, when nobody cared, the church cared. People with smiles helped us” (NK1).

6.2. Getuigenis

Getuigenis is geworden tot een tweede categorie doordat dit een belangrijk motief is voor betrokken respondenten om relaties aan te gaan met Syrische vluchtelingen. In deze betrokkenheid kan het persoonlijke geloof uitgeleefd worden en wordt er relevantie van het geloof gevonden buiten de kerkmuren. Enkele respondenten gaven aan hiermee invulling te geven aan de woorden van Jezus over naastenliefde en hulp aan mensen die in een moeilijke situatie zitten. De crisis wordt als het ware gezien als een mogelijkheid om als lokale kerk van waarde te zijn voor de samenleving.

Eerder in deze scriptie bespraken we crisis als een potentieel moment om verandering te brengen. Een crisis geeft de ruimte om bepaalde patronen los te laten en om nieuwe wegen in te slaan. Dit potentieel kunnen we ook terug zien in hoe de crisis door enkele gemeenteleden geïnterpreteerd wordt. De crisis heeft namelijk de mogelijkheid gegeven aan kerken om te getuigen van Gods liefde. De kerk is in de samenleving weer een belangrijke en positieve stem geworden. “From a political and social point of view it’s (de vluchtelingencrisis) a big crisis, but from a spiritual point of view, this situation pushed churches towards becoming more faithful. It helped the Protestants in showing the strength of the church. The Protestant church was in a stagnant stage for a long time, but now it got something to do and became more active and got a voice” (G 5). Een lerares op een educatief centrum zegt over dit getuigen het volgende: “Serving God is serving these kids. We place the Muslim kids in another way of life, in another culture, another ethics. When these kids are older they will accept to live together. The kids know that we are Christians, they will remember that there were Christian people looking after them when they were in this difficult situation” (G 7). De visie van deze vrouw, waarin ze gelooft dat de aandacht en liefde die zij geeft aan deze kinderen vruchten zal voortbrengen, is een visie die ik van elk persoon hoor die betrokken is bij projecten voor vluchtelingen. “It is something in which the church is planting seeds and good fruits will come out of it. The harvest will be better. The coming generation will remember how the churches played a role in handling this” vertelt een medewerker van een christelijke ngo mij (O 2).

Wanneer ik vraag naar persoonlijke groei en verrijking door de betrokkenheid op Syrische vluchtelingen vertelt een lerares van een educatief centrum mij: “I learn to enjoy my free time much more than before. It’s not an easy job and I’m happy to be home again. And I learn to be patient. These kids need time and rushing things is not good. Yes, patience I learn through them” (G 11). Toch zijn de verslagen waarin respondenten vertellen hoe zij positief veranderd zijn door de contacten met vluchtelingen verder nauwelijks aanwezig. Mijn beeld is dat betrokkenheid voornamelijk gezien wordt als een offer, als een daad die door het geloof wordt ingegeven.

Door de crisis hebben sommige kerkleiders en gemeenteleden dus een belangrijk onderdeel van het kerk zijn herontdekt. De kerk is er om een positief getuigenis af te geven door zich open op te stellen en een hartelijke houding aan te nemen voor de vluchtelingen. De status van de vluchtelingen is hierdoor veranderd: van een bedreiging naar mensen die helpen om het Evangelie beter te begrijpen en uit te leven. “I don’t want to thank God for this situation, I don’t think that God has anything to do with that evil. But we can find meaning in this disaster. It helped us to be church in a better way” (NK 1). Snyder schrijft hierover wanneer ze zegt dat in relaties en ontmoetingen met vluchtelingen, de ontdekking kan plaatsvinden dat de vreemdeling iemand is die leven kan geven (p. 175). Er vindt een verschuiving plaats van de vreemdeling als drager van onheil, waarnaar we voornamelijk hebben gekeken binnen het kernconcept crisis, naar de vreemdeling als brenger van iets moois, groei en nieuw leven. De Wereldraad van Kerken zit op een gelijk spoor wanneer het stelt dat diversiteit in achtergronden van mensen binnen en buiten de kerk niet een probleem is. Het is juist een verrijking voor de gehele gemeenschap wanneer er inclusie plaatsvindt (WRK, 2013, p. 4).

Transformatie heeft ook op een ander gebied plaatsgevonden. Al eerder hebben we gezien dat er weinig samenwerking en contact aanwezig is binnen de kerken in Libanon. Oecumene is voor veel kerken geen prioriteit. Toch heeft de crisis de noodzaak gecreëerd voor kerken om meer contact met elkaar te zoeken. Om projecten op elkaar af te stemmen en om te inventariseren wie precies wat doet. Deze crisis als liminaal moment heeft ervoor gezorgd dat vastgeroeste patronen in beweging kwamen. Een voorbeeld neem ik uit een gesprek met een Syrische predikant, nu werkzaam in Beiroet, die in 2014 zijn dorp in het noord westen van Syrië heeft moeten evacueren na een aanval door rebellen van Al Qaida en Al Nusra. Hij vertelt: “Before the evacuation, every church leader only sat in his own church. Because of this crisis we had to work together. We sat long hours together to organise places to sleep for our displaced families, who would do the cooking, all these kind of things. Friendships grew because of this forced cooperation. It feels like living the gospel fuller now” (LK 5). Dit voorbeeld staat buiten de context van Libanon en in een meer extreme situatie dan waar kerken in Libanon mee te maken hebben. Het laat echter wel zien hoe een crisis inderdaad een context is waarin bestaande patronen doorbroken kunnen worden. Waar er eerst geen noodzaak was tot samenwerking, bracht de crisis de urgentie van oecumene naar boven.

6.3. Ontmoeting

De laatste categorie binnen het kernconcept transformatie is ontmoeting. Met deze categorie sluit ik bewust af aangezien ik hierop de nadruk wil leggen. In de beweging van crisis naar transformatie ligt volgens mijn empirische bevindingen het schakelpunt bij een ontmoeting. Een ontmoeting is het moment waarin de potentie aanwezig is om de crisissituatie anders te lezen en om te schakelen naar een relatie die getekend wordt door hoop en vertrouwen in de situatie waarin navolging van Christus zichtbaar wordt.

In verhalen van transformatie staat voor alle respondenten ontmoeting centraal. Een ieder die de Syrische vluchtelingen niet als bedreiging ziet, heeft namelijk persoonlijk contact met Syrische vluchtelingen. Ontmoeting is ook voor Snyder een belangrijk schakelpunt in haar exegese van twee

Bijbelverhalen die voor haar centraal staan in de beweging van angst naar vertrouwen, namelijk het verhaal van Ruth en van de Syro-Fenicische vrouw. Ze schrijft: 'The first feature of both narratives to note is that they are focused around one-to-one, personal and embodied encounters between those in a position of weakness and those with power (p. 177). In haar hoofdstuk over een 'Ecology of Faith', na haar beschouwing over een 'Ecology of Fear' schrijft Snyder over het belang van ontmoetingen tussen mensen van de gevestigde gemeenschappen en vluchtelingen. Deze ontmoetingen laten zien dat er ruimte gegeven wordt aan de transformerende potentie van de ander en de wederzijdse bloei waar ruimte voor gegeven wordt (p. 185). Ook Volf schrijft dat het juist door de ontmoeting met de andere ander is dat we ons kunnen ontwikkelen, dat we tot nieuwe groei komen en dat er transformatie plaatsvindt. 'People with conflicting interests, clashing perspectives, and differing cultures *can* avoid sliding into the cycle of escalating violence and instead maintain bonds, even make their life together flourish' (p. 99).

Voor ontmoetingen is er vertrouwen nodig dat de ander jou geen kwaad zal doen, dat hij je zal respecteren en accepteren zoals je bent. Tegelijkertijd creëren ontmoetingen dit vertrouwen in de ander. Een twaalfjarige jongen vertelt mij: "We should play more football together. A lot of people hate the Syrians because they don't know any. I play football with them and I have got a lot of Syrian friends. We're brothers" (G 8).

Naar aanleiding van mijn data meen ik dat dergelijke ontmoetingen eenvoudiger voorkomen in dorpen dan in steden. De houding van de dorpsgemeenschap lijkt milder naar de vluchtelingen dan in grotere dorpen of steden. Dit wordt zowel bevestigd door mensen die ik spreek binnen de kerken als door alle vijf vluchtelingen die ik gesproken heb. "Life here in the village is easier. The people are kind and we like each other. They help me and I try to help them. In Beirut the people were disgusted by the Syrians, we wanted to leave that place as soon as possible" (V 1). Deze vrouw en haar zoontje van vier jaar worden met koffie hartelijk ontvangen in het gezin waar ik een paar dagen verblijf. De zoon van mijn gastgezin trekt er regelmatig op uit met de peuter. Tegelijkertijd zijn er natuurlijk ook dorpen waar de spanningen juist erg hoog zijn. Vaak groeien de spanningen naarmate de balans in aantallen tussen de gevestigde gemeenschap en de vluchtelingen doorslaat naar de kant van de vluchtelingen. In het dorp waar ik deze vrouw spreek is ongeveer 15% van de dorpsbewoners Syrische of Iraakse vluchteling. Door deze balans valt de categorie 'onvermogen' dat besproken is binnen het kernconcept 'crisis' nagenoeg weg. De situatie slaat niet lam, aangezien de het aantal vluchtelingen niet zo hoog is dat de situatie niet te overzien is. Elke dag ontmoeten mensen elkaar op de straat en leren mensen elkaar eenvoudig kennen van gezicht. Een oudere dame die ik spreek, zegt over haar relatie met de vluchtelingen die in haar dorp wonen; "They are my friends, they visit me every day. They need to be respected like any other person. Then they become like brothers and sisters. When I need help with groceries or cleaning, I ask them and I give them money or food in return. This makes us both happy" (G 9). Één op één ontmoetingen zorgen er mede voor dat mensen in beweging worden gebracht om de crisissituatie met een andere lens te bekijken dan met categorieën als angst, discriminatie en onvermogen. Deze ontmoetingen geven de betrokkenen de hoop dat de uitdagende situatie getransformeerd kan worden tot iets mooiers voor een iedereen.

6.4. Reflectie

Het is een interessant gegeven dat de NESSL een zondag gewijd heeft aan ‘the day of the needy’. De vluchtelingencrisis is namelijk voor het merendeel van de predikanten die ik gesproken heb geen thema waar veel over gesproken wordt in de kerkelijke context. “I never use this topic in sermons. If I would introduce this topic, it will divide the church. I preach only about the good news of Jesus. That is my job. I’m a pastor, not a politician” (LK 3). Het zou dan ook interessant geweest zijn om te weten wat de gemeenteleden ervoeren op het moment dat ze dit gebed als gemeente hardop uitspraken. Teksten die onderdeel uitmaken van de liturgie van deze dienst zijn onder andere Spreuken 31:8-9 en Jesaja 58:6-9, teksten die nadrukkelijk gaan over herstel van de rechten voor rechtelozen en bescherming en zorg voor de verdrukten, imperatieven die ook van toepassing zijn op de positie van Syrische vluchtelingen in Libanon. Het zal voor veel gemeenten de eerste keer zijn dat dit thema op deze expliciete manier onderdeel uitmaakt van de zondagse liturgie. De zondagse dienst en het gemeentelven zijn hiermee dus ook niet in eerste instantie het moment waarop gemeenteleden geappelleerd worden om een transformatieve houding aan te nemen in relatie tot de vluchtelingen. Toch worden vier van de vijf educatieve centra geleid door de predikant van de lokale kerk of door zijn vrouw. De preekstoel wordt echter niet gezien als dé plek om deze betrokkenheid te belichamen.

Betrokkenheid van gemeenteleden bij projecten is niet vanzelfsprekend en elke betrokkene die ik gesproken heb, ervaart weerstand wegens de betrokkenheid van familie, vrienden of gemeenteleden. Zo is een respondent expliciet negatief over de educatieve projecten, want waarom investeert de NESSL in scholen in Libanon en niet in scholen in Syrië? (LK 2). Wanneer we kijken naar de paragraaf ‘Crisis’ is deze weerstand ook goed te plaatsen; de grote meerderheid van gemeenteleden is niet persoonlijk betrokken bij projecten vanuit de kerk en de meerderheid staat ook negatief tegenover de grote mate van hulp die beschikbaar gesteld wordt door internationale donoren specifiek voor de Syrische vluchtelingen. Wanneer we dit in ons achterhoofd houden, is het bijzonder dat een kleine groep vanuit de kerk toch zo veel positief werk weet te verzetten. Een betrokken gemeentelid zegt: “Although Lebanon is much divided on this issue and not everybody helps, at least everybody let them live in our country. No other country takes in that much” (G 17).

Bij de literatuurverkenning hebben we het gehad over navolging. Gemeenteleden wezen vaak naar de woorden van Jezus als bron voor hun betrokkenheid bij projecten. Als ik hierop doorvroeg kwam ongeveer de helft uit bij de woorden over liefde en de andere helft bij de woorden over elkaar helpen. Hoewel het thema over navolging van Jezus in geen van de gesprekken geëxpliciteerd werd door respondenten, is het thema van het navolgen van Jezus en het belichamen van Jezus’ woorden een belangrijk motief om in actie te komen. Dit is de manier waarop deze gemeenteleden christen zijn in de praktijk vorm geven. Eén vrouw definieerde haar betrokkenheid via het Bijbelse concept ‘zonde’. “I love these kids. But we can’t love others unless I know that Jesus loves me as a sinner. We have to accept others via this” (G 7). De liefde die ze geeft aan de kinderen ziet ze terug in de verandering van het ethische gedrag van de kinderen: “They change, they learn how to play and how to solve issues together in a good way. Knowing this, it makes me a blessed person” (G 7). Iemand anders zegt over het effect van de educatieve programma’s: “It is something in which the church is

planting seeds and good fruits will come out of it. The harvest will be better. The coming generation will remember how the churches played a role in handling this” (O 2).

Deur van een klaslokaal van een educatief project. أنا نور العالم betekent: ik ben het licht van de wereld.
Foto in eigen beheer.

Zoals eerder besproken is de Wereldraad van Kerken op zoek naar een alternatief voor het ‘othering’ van de vluchtelingen. Ik meen dat dit aanwezig is in de relaties tussen kerken en vluchtelingen. De kinderen in de educatieve projecten komen voornamelijk uit vluchtelingenkampen en vormen hierdoor op het eerste gezicht ‘typische’ vluchtelingenkinderen. Als ze voor het eerst komen zijn de kleren versleten, de haren in de war en hebben de kinderen een slechte hygiëne. “When they first came here, the kids didn’t know how to use taps or how to use the toilets” (G 7). In de gesprekken spreken de leraren allemaal over “the kids” of “the children”. Het lijkt hierdoor dat voor deze betrokken gemeenteleden de muren tussen hun kinderen en de vluchtelingkinderen afbrokkelen door de tijd die ze met elkaar optrekken. Achteraf realiseerde ik me dat het goed geweest was om hier expliciet naar te vragen: geven de leraren les aan kinderen of aan vluchtelingen?

Nu alle kwalitatieve data besproken is, haal ik in het volgende en laatste hoofdstuk twee belangrijke thema’s naar boven en. Dit hoofdstuk sluit ik af met het geven van enkele aanbevelingen voor verder onderzoek.

7. Verbinding

7.1. Ambigüiteit

Ambigüiteit is een woord dat kenmerkend is voor de empirische data die ik verzameld heb. De Van Dale zegt over ambigüiteit: 'Het tegelijkertijd of na elkaar aanwezig zijn van tegengestelde waarden' (Boon en Hendrickx, p. 205). Hoewel ik de kernconcepten 'crisis' en 'transformatie' behandeld heb in twee aparte hoofdstukken, zijn deze concepten in de ervaring van mensen naast elkaar aanwezig. Alle betrokken gemeenteleden wiens data ik behandeld heb binnen 'transformatie', spreken ook van angst en moedeloosheid met betrekking tot de vluchtelingensituatie in Libanon. Echter, niet iedereen die spreekt over angst, discriminatie en onvermogen spreekt ook in termen van transformatie. De terreinen crisis en transformatie zijn hiermee niet van gelijke grootte. De mogelijke diaconale verantwoordelijkheid van kerken wordt dan ook door het merendeel van de respondenten niet onderschreven. Al eerder hebben we stilgestaan bij het feit dat ervaringen van angst niet weggewoven moeten worden. Ik denk dat zeker in de kerk de valkuil bestaat dat angst gebagatelliseerd wordt. Want zijn we als christenen niet mensen die leven vanuit de hoop en verwachting dat God de wereld in zijn hand heeft? Heb je wel genoeg geloof als je de toekomst niet vol vertrouwen tegemoet ziet? Hoewel dit interessante en relevante vragen zijn, is dit niet het eerste waar het gesprek over zou moeten gaan. De kerk is een plek waar hopeloosheid, zelfs radeloosheid aanwezig mag zijn en gedeeld mag worden. God is hierin aanwezig.

Aan deze ambigüiteit die ik in de praktijk tegenkom, wordt niet tot nauwelijks hooggehouden in de literatuur die ik gelezen heb als oriëntatie voor dit onderzoek. Het past goed bij de praktische theologie om de aanwezige complexiteit uit te vergroten, om bevindingen niet eenvoudig of gereduceerd weer te geven. Als onderzoeker probeer ik iets te vatten wat misschien wel niet precies te vatten is. Door diepte interviews met respondenten over hoe zij de situatie ervaren, ben ik in staat geweest om de soms paradoxale ervaringen en gedachten boven water te krijgen. Aan de ene kant staat het verhaal van kerkleden die ze de aanwezige crisis aan den lijve ondervinden. De nationale en internationale christelijke gemeenschap moet hier aandacht voor hebben. Tegelijkertijd is er ook het verhaal van de oproep die vanuit de Bijbel en christelijke traditie klinkt; wees geroepen tot transformatie en doe je best om iets van God in de, ogenschijnlijk bedreigende, vluchteling te zien. Deze twee verhaallijnen mogen wat mij betreft naast elkaar blijven staan, zonder de discrepantie hiervan weg te werken.

Als ik de tekst van de Wereldraad van Kerken lees over het 'othering' van de vreemdeling, wordt er geen recht gedaan aan de ambigüiteit die aanwezig is in de ervaring van mensen. De complexe en meerduidige visies en ervaringen van mensen worden als het ware bedekt met de mantel der liefde. Ambigüiteit wordt verdoezeld. In de voorbereidingsfase had ik mij niet gerealiseerd dat deze ambigüiteit een zodanig belangrijke rode draad zou worden. Hierdoor sluit de gelezen literatuur niet in alle opzichten goed aan bij de concepten die in de analyse van de data van belang zijn gebleken. Een hypothese van mij was dat lokale kerken een opbouwende rol in de crisissituatie zouden hebben,

en dat de meerderheid van de kerkleden een positieve houding zouden hebben. Hier komt mijn keuze vandaan voor Appleby en zijn visie op de potentie van kerken om te bemiddelen in conflicten. Mijn hypothese heeft er ook voor gezorgd dat ik met de Wereldraad van Kerken gekeken heb gekeken naar hoe de kerk zich kan opstellen in het spanningsveld dat veroorzaakt wordt door de migratie van vluchtelingen naar andere gebieden en hoe de kerk ervoor kan kiezen om de ander op te nemen in de aanwezige gemeenschap.

Na het kwalitatief onderzoek is het verslag hiervan anders dan vooraf gedacht; het kernconcept 'crisis' blijkt erg groot te zijn. Er is dus discrepantie tussen aan de literatuur die ik relevant achtte voorafgaand aan het onderzoek en de uitkomsten van het onderzoek. De literatuur die ik gelezen heb voor hoofdstuk 3 heeft in de loop van het schrijfproces dan ook een andere functie gekregen. Aanvankelijk was de literatuur bedoeld als theoretisch kader dat als wetenschappelijke basis zou dienen voor dit onderzoek. Nu heb ik de gelezen literatuur meer gebruikt als verkenning van wat er speelt in het probleemveld waarin dit onderzoek gelegen is.

Een ander document van de Wereldraad van Kerken met als titel *'Forced Displacement, Refugees and Internally Displaced Persons (IDPs) In The Middle East'* neemt een gelijke insteek wanneer het document begint met de woorden uit Deuteronomium 10:19: 'Ook u moet vreemdelingen met liefde behandelen, want u bent zelf vreemdelingen geweest in Egypte' (NBV). Ik hoop dat deze scriptie laat zien dat een dergelijk imperatief dat de Wereldraad van Kerken plaatst op christenen in Libanon niet aansluit bij het dagelijks leven van, in dit geval, gemeenteleden van kerken van de NESSL. In de woorden van Deuteronomium wordt er geen verbinding gelegd met de ervaringen van mensen van lokale kerken. Deze verbinding zou door de Wereldraad van Kerken wel gezocht moeten worden aangezien (inter)nationale kerkelijke organen belichaamd worden door lokale kerken. In hetzelfde document schrijft de Wereldraad van Kerken: 'The exceptionally large new refugee outflows especially from Syria have put the social, political, economic and security situation in neighbouring countries in severe peril. Nevertheless, particularly Lebanon and Jordan, as well as Turkey and Iraq, have demonstrated generosity in receiving and assisting the Syrian refugees' (WRK, 2014, p. 2). Met het eerste deel van dit citaat ben ik het eens, met het tweede deel ben ik het op grond van mijn data niet oneens maar het woord 'generosity' is wat mij betreft niet goed geplaatst. Enkele respondenten verwijten het de overheid dat zij de grenzen met Syrië niet goed bewaakt heeft, waardoor vluchtelingen uit Syrië eenvoudig het land in konden komen. Dit wordt nog eens versterkt door het feit dat we niet meer in de beginfase van het conflict zijn. Elke respondent meende namelijk dat er op het moment genoeg veilige plekken in Syrië zijn. Syrische vluchtelingen kunnen dus, als ze dat zouden willen, teruggaan naar Syrië. Dat er weinig mensen teruggaan is dan ook geen hoopvol gegeven. Veel Libanezen zijn bang dat de vluchtelingen nog lange tijd in Libanon zullen verblijven en het land dus voor een langere tijd zullen schaden. Deze visie is niet alleen te vinden bij gemeenteleden die niet betrokken zijn bij vluchtelingenprojecten, maar ook bij gemeenteleden die actief betrokken zijn. De relatie tussen lokale protestantse kerken en vluchtelingen lijkt dan ook beter getypeerd te kunnen worden met de woorden 'leef en laat leven' dan met 'vrijgevigheid'. Een domein waarin dit duidelijk zichtbaar wordt, is de relatie tussen lokale kerken en de NESSL. Treffend is wat een nationale kerkleider over de implementatie van projecten voor vluchtelingen zegt: "We

(NESSL) set the policy and the local churches implement it” (NK3). De theologen en predikanten die vorm geven aan het nationale bestuur van deze kerken vormen de visie en het beleid, wat vervolgens praktische invulling moet krijgen in de lokale gemeenten. Vanuit de NESSL is er nauwelijks geluisterd naar wat er leeft in de lokale gemeenten. Gemeenteleden en lokale predikanten zijn niet meegenomen in de beleidsvorming en projectvoorstellen. Met Browning herken ik deze discrepantie en zie ik dat er een groeiende kloof aanwezig is in de kerken tussen wat Browning de geestelijkheid en de leken noemt (p. 172). Het gevolg hiervan is dat er weerstand aanwezig is in de lokale kerken doordat zij zich niet serieus genomen voelen en hun stem niet gehoord wordt. Vier gemeenteleden vertellen mij dat ze het gevoel hebben dat de hulpprojecten hen oneerbiedig gezegd ‘door de strot geduwd zijn’.

De leidende vraag voor dit onderzoek is: ‘Wat is de betekenis van de aanwezigheid van Syrische vluchtelingen voor het kerk zijn van een lokale Protestantse kerk in Libanon?’ Een antwoord formulerend op deze vraag kom ik er in eerste instantie bij uit dat aanwezigheid van Syrische vluchtelingen voor het merendeel van de gemeenteleden ervaringen van angst, discriminatie en onvermogen teweeg heeft gebracht. Dit zijn dan ook de categorieën van de data analyse geworden. Voor een veel kleinere groep respondenten brengt de aanwezigheid van vluchtelingen relatievorming, die ik gebundeld heb in de categorieën diakonia door educatie, getuigenis en ontmoeting. Wat deze laatste groep betreft beaamt ik met Appleby dat religieuze organen en kerken de potentie hebben om gelovigen aan te sporen om positieve actoren voor vrede te zijn. De methode die de NESSL hiervoor gebruikt is die van conflict management waarbinnen de nadruk gelegd wordt op het voorkomen van de groei van geweld en conflict. De NESSL kiest ervoor om de groei van geweld en conflict voornamelijk aan te pakken door middel van educatie van kinderen. Want, als kinderen educatie ontvangen, zal dit een afname van armoede en fundamentalisme betekenen, en zal de nieuwe generatie positieve herinneringen aan de kerk overhouden.

Doordat de tegenstellingen tussen de visies van gemeenteleden en van de NESSL zo groot zijn, zouden de resultaten van dit onderzoek anders geweest zijn wanneer het woord ‘lokale’ uit de vraagstelling weggehaald zou zijn. De resultaten zouden meer spreken van hartelijkheid en zouden in meerdere mate aansluiten bij de opvattingen van de Wereldraad van Kerken.

7.2. Theologie van ‘crisis’ en ‘transformatie’

Voor de theologische duiding van de ambigue situaties binnen de kerkelijke context gebruikt McClintock Fulkerson de metafoer van een wond. Als je een kerkelijke gemeenschap wilt begrijpen, moet je op zoek gaan naar de wonden, daar waar de pijn aanwezig is. McClintock Fulkersons keuze voor deze metafoer legt zij niet expliciet uit maar over de wond schrijft zij: ‘Theologies that matter arise out of dilemmas – out of situations that matter. Creative thinking originates at the scene of a wound’ (McClintock Fulkerson, p. 13). Een wond is een natuurlijk fenomeen dat vraagt om aandacht en zorg om genezen te worden. Een wond bevindt zich in een proces. Ik maak hier gebruik van McClintock Fulkerson omdat zij in haar theologiseren recht wil doen aan de complexiteiten van ‘worldly churches’ (p. 51). Een complexiteit die ik ook zie in de kerken van Libanon en waarvoor ik

geen toereikend paradigma gevonden heb in de teksten van de Wereldraad van Kerken. Zo proef ik bij een groep gemeenteleden de constante spanning tussen angst voor de Syrische vluchtelingen en boosheid om de Syrische bezetting die Libanon heeft meegemaakt en de vraag naar wat Jezus' woorden over hulp aan de kwetsbaren betekenen in deze context.

Het is voor mij als onderzoeker lastig geweest om de motieven achter de emoties en ervaringen rondom het kernconcept 'crisis' naar boven te krijgen. Is het werkelijk angst voor het eigen voortbestaan en boosheid om dat wat er onder de Syrische bezetting gebeurt is, of schuilt hierachter niet ook een vorm van racisme waarbij Syrische vluchtelingen als zondebok in de samenleving worden weggezet? Je kunt je namelijk ook verschuilen achter angst om je aan je verantwoordelijkheid te onttrekken. In dit laatste geval is het een relevante vraag of er zoiets bestaat als een zondige reactie op deze vluchtelingensituatie. Kan je als kerk op een zondige manier reageren op de vluchtelingensituatie om je heen?

Als beknopte definitie van zonde geeft McClintock Fulkerson 'a broken relation to God', aangezien de mens geschapen is om in relatie te staan met God (p. 236, 242). Van den Brink & Van der Kooi geven ook enkele bijbels-theologische lijnen over het zondebegrip, waaronder zonde als daad, macht en toestand van vervreemding. Met betrekking tot dit onderzoek vind ik zonde in relatie tot vervreemding treffend omdat de relationele breuk hierin sterk naar voren komt. Van den Brink & Van der Kooi schrijven over zonde als vervreemding: 'Mensen worden tot vreemden voor elkaar doordat zij de relationele verbondenheid waarin God hen geschapen heeft geweld aan doen. (...) Mensen komen tekort aan anderen, aan zichzelf, maar hun omgeving komt evenzeer tekort, en God komt tekort. (...) Ten diepste heeft de zonde te maken met een afgekeerd zijn van God als levensbron en toe gekeerd zijn naar de leegte (...) ' (p. 282-283). Wanneer we vervreemding nemen als karakteristiek van zondigheid, is dit van toepassing voor een groot deel van de lokale kerken. Mensen voelen geen verbinding met de vluchtelingen en hiermee geen verantwoordelijkheid. Gemeenteleden en vluchtelingen zijn vreemden van elkaar. Een ieder erkent dat vluchtelingen hulp nodig hebben, maar de kerk is niet voor iedereen de plek die in deze hulp zou moeten voorzien. Ook laat het commentaar van Van den Brink & Van der Kooi zien dat deze vervreemding de verschillende kanten van de relatie treft. Door de gebroken relatie komt het gemeentelid tekort en komt de vluchteling tekort. Geen van beide komt in deze situatie tot bloei. Zonde gaat dan ook over het ontbreken van iets wezenlijks. Op dit punt brengen Van den Brink & Van der Kooi een begrip van Augustinus in. 'Kwaad is *privatio boni*, dat wil zeggen: ontroving van het goede' (p. 283). De mens is vervreemd van het goede, afgezonderd van rechte relaties.

Binnen de protestantse traditie is men geneigd voornamelijk vanuit een individueel perspectief naar zondigheid te kijken. Bij zonde zouden we primair moeten denken aan dat wat er verkeerd gaat in de relatie tussen de mens en God, tussen mij en God. McClintock Fulkerson schrijft: '(...) sin as broken relation to God cannot be reduced to individual agency (p. 242). In deze context spreekt zij over 'sinful social inheritance' (p. 242). Zondigheid is doorweven in de schepping en het sociale leven. Zonde staat hiermee niet op zichzelf maar is contextueel. Wanneer we zonde meer benaderen vanuit dit collectieve perspectief, laat het goed zien hoe zonde doorwerkt in niet alleen individuele relaties,

maar ook hoe dit doorwerkt in relaties tussen verschillende groepen. Ik meen dat deze collectieve zondigheid licht werpt op hoe de relaties tussen lokale kerken en vluchtelingen binnen het kernconcept crisis zijn vormgegeven. De verschillende groepen zijn sterk van elkaar gescheiden en door deze binaire classificatie wordt er verduidelijkt wie er Libanees is en wie niet, wie er bij de kerk hoort en wie niet. Hoewel ik meen dat de gelezen teksten van de Wereldraad van Kerken niet een goede afspiegeling zijn van de dagelijkse ervaringen van gemeenteleden, meen ik wel dat het zicht heeft op een belangrijke onderliggende oorzaak van de aanwezige vervreemding. Door het 'othering' van andere groepen wordt deze binaire categorisering gevormd en raken mensen vervreemd van elkaar en hiermee indirect ook van zichzelf en van God (Van den Brink & Van der Kooi, p. 284). Een belangrijk doel van de Wereldraad van Kerken is dan ook om een manier te vinden om dit 'othering' tegen te gaan. Voor de Wereldraad van Kerken is de scheppingsdaad, waarin elk mens geschapen is als beeld van God een belangrijk motief. De mens als 'Imago Dei' laat zien dat er zowel een onbreekbare band is tussen God en elk mens, als dat er een ingeschapen gelijkheid is tussen mensen onderling. Diversiteit en hiermee geen probleem, maar is een afspiegeling van Gods schepping (WRK, 2013, p. 11). Een ieder zou verwelkomd moeten worden. Deze opdracht is niet altijd eenvoudig, maar is wel in lijn met Gods gaven van vrede en gerechtigheid (WRK, 2013, p4).

Binnen het kernconcept van 'transformatie' komt naar voren dat één op één ontmoetingen en relaties die zich hieruit ontwikkelen het vermogen hebben om deze binaire categorisering te doorbreken. Relaties die eerst niet aanwezig waren of gekenmerkt werden door ongelijke machtsstructuren hebben de potentie om gekenmerkt te worden door wederzijdse afhankelijkheid en wederzijdse bloei. Zoals een wond als doel heeft om genezing te bereiken, zijn crisissituaties ook op zoek naar herschepping tot herstel. Herschepping naar een situatie die in mindere mate getekend wordt door gebroken relaties tussen mensen en in meerdere mate gekenmerkt wordt door hele relaties. In de complexiteit en ambiguïteit van deze wereld, mag de kerk hiernaar streven. Door ontmoetingen en relaties wordt de binaire categorisering tussen lokale kerken en vluchtelingen opengebroken en wordt er een weg gebaad voor verzoenende relaties. (McClintock Fulkerson, p. 248). In verzoening wordt de vijandschap achtergelaten en ontstaat er ruimte om vriendschappen te herstellen of te vormen. Transformatie leest McClintock Fulkerson dan ook als omvorming of herschepping van de menselijke zondigheid. Een dergelijke transformatie zien we in de ontmoetingen die plaatsvinden tussen mensen van lokale kerken en vluchtelingen. Een deel van deze ontmoetingen zijn door middel van projecten geïnitieerd door de NESSL, een ander deel vindt plaats zoals ontmoetingen vaak plaatsvinden: in en om het huis, op straat, in de winkel of op school.

Voordat we verder gaan met nieuwe onderzoeksvelden wil ik hier afsluiten met de volgende woorden van McClintock Fulkerson; 'In all its fragility and ambiguity, redemptive existence did occur as places of appearing for *Ramak* and *Chuckry*, for *Wesam* and *Daisy*, and for many others of *these faith communities*' (schuingedrukte woorden zijn mijn wijziging ten opzichte van de originele tekst, p. 254).

7.3. Aanbevelingen voor verder onderzoek

Tijdens het onderzoek stuitte ik op verschillende gebieden waar ik niet eenvoudig literatuur over kon vinden en waar ik, door de focus van dit onderzoek, geen aandacht aan kon geven. De volgende vier gebieden wil ik bespreken: oecumene, transformatie binnen andere denominaties en religies, spanningsveld nationale en lokale niveau en gastvrijheid in een context van dreiging. Het is wat mij betreft wel van belang om deze gebieden dieper en breder te onderzoeken. Deze vier gebieden kunnen net als dit onderzoek vallen binnen de praktische theologie. Het doel van verder onderzoek in deze gebieden is hiermee ook het transformeren van huidige praktijken.

7.3.1. Oecumene

De roep om meer oecumenische samenwerkingsverbanden heb ik van de drie ngo medewerkers en van twee predikanten gehoord. Interkerkelijke relaties waarbij gezamenlijk gewerkt wordt aan een positieve houding ten opzichte van vluchtelingen zijn er nauwelijks. De NESSL heeft zoals eerder beschreven één educatief project waarbij er samenwerking plaatsvindt met de lokale Baptistenkerk. Ik geloof dat het waard is om te onderzoeken hoe dergelijke oecumenische relaties gevoed kunnen worden zodat onderlinge banden versterkt worden. Een medewerker van een ngo vertelt over de manier waarop verschillende kerken hulpprojecten organiseren. Volgens haar wordt er veel dubbel werk gedaan doordat kerken nauwelijks met elkaar communiceren. Ze zegt: “While if it would be an ecumenical approach, this would be a big achievement for churches and a big help for the people we want to serve. We are dreaming of this” (O 1). Een scepticus op het gebied van oecumenische relaties vertelt me: “Look, I tell you, of course coordinating with all the different churches, they can do a better job. But we’re in the Middle East, people are not, they don’t believe much in teamwork” (NK1). Toch geloof ik dat het een aanwinst zou zijn voor kerken om elkaar te ontmoeten en door deze relaties op verschillende gebieden een samenwerking te starten. Dit transformeert zowel het leven binnen de kerk als het leven buiten de kerk. Een uitgebreide studie naar de oorzaken van het gebrek aan oecumene, de verwachtingen van potentiële oecumene en een voorzet voor praktische handreikingen op dit gebied zou waardevol zijn.

7.3.2. Transformatie binnen andere denominaties en religies

Binnen dit onderzoek heb ik primair gekeken naar de ervaringen en visies van mensen binnen de Presbyteriaanse denominatie. Als ik een Grieks orthodoxe student uit Aleppo vertel over mijn onderzoek reageert hij als volgt: “When you only look at the Protestant side of the church's response to the Syrian crisis, your research won’t be adequate. The Orthodox church also does a lot of work”. Ik beaam de woorden van deze student dat onderzoek naar het functioneren van andere denominaties minstens zo interessant is maar doordat een goed onderzoek een goed afgebakend onderzoek is, zijn andere denominaties niet aan bod gekomen. Daar komt bij dat de NESSL een kleine denominatie vertegenwoordigt in vergelijking met grotere christelijke stromingen in Libanon zoals de Maronitische en Grieks orthodoxe kerk. De invloed van projecten vanuit deze stromingen hebben dan ook de potentie om van grotere invloed te zijn in de Libanese samenleving.

7.3.3. Spanningsveld nationale en lokale niveau

Het spanningsveld tussen het nationale en lokale niveau is al eerder vermeld in deze scriptie. Aangezien de discrepantie evident is tussen deze twee niveaus, meen ik dat het belangrijk is om dit verschil te compliceren en om te onderzoeken wat deze discrepantie betekent voor zowel het nationale als voor het lokale niveau. Browning schrijft ook over de groeiende kloof tussen de religieuze professionals en de gemeenteleden (Browning, p. 172). Hierbij gaat het om een verschil in macht en invloed. Macht is altijd een heikele kwestie, ook binnen de kerkelijke context. In mijn data analyse resulteerde dit bij twee respondenten in de ervaring dat zij zich niet serieus genomen voelden door kerkelijk leiders van de NESSL. Hun vertrouwen in het functioneren van de nationale kerk en de wereldkerk was sterk afgenomen. Ook laat mijn data zien dat de meerderheid van de gemeenteleden die ik gesproken heb, meent dat Syrische vluchtelingen geholpen moeten worden om terug te keren naar Syrië. De NESSL zou dus ook moeten investeren in educatieve projecten in Syrië in plaats van in Libanon. Er is veel literatuur beschikbaar over leiderschap en machtsverhoudingen binnen de kerk, maar een onderzoek naar deze verhoudingen in de specifieke context van een crisis of dreiging zou een verrijking zijn van de aanwezige literatuur.

7.3.4. Gastvrijheid in een context van dreiging

Als laatste zou ik willen wijzen op het onderbelichte thema van welkom heten in een niet-Westers context, of in een context van (een ervaring van) crisis of dreiging. Meer specifiek zou er gekeken kunnen worden naar de implicaties van gastvrijheid voor 'frontline states', landen die grenzen aan conflict- of crisisgebieden zoals ook geldt voor Libanon. Er is vanuit verschillende christelijke contexten veel geschreven over het verwelkomen van de ander binnen de Westerse context. Het is belangrijk om hier een theologische duiding aan te geven, maar waar het mij in dit scriptieproces aan ontbrak is een systematische uiteenzetting over hoe dit concept relevant is voor kerken in crisisgebieden. Zeker als je als minderheid zou moeten reageren op een kwetsbare meerderheid die tegelijkertijd ook ervaren wordt als potentiële en soms als reële bedreiging. Want wat betekent het in een dergelijke context om als lokale gemeente trouw te zijn aan je geloof en aan de christelijke traditie?

Bibliografie

- Accad, M. (2016). *Syrian Refugees and the Church in the West: Some Practical Suggestions*. Gepubliceerd op 4-3-2016. <https://imes.blog/2016/03/04/syrian-refugees-and-the-church-in-the-west-some-practical-suggestions/>. Laatste bezoek 7-6-2017.
- Appleby, R. S. (2000). *The Ambivalence of the Sacred*. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers.
- Badr, H. (2006). 'American Protestant Missionary beginnings in Beirut and Istanbul: Policy, Politics, Practice and Response', in: *New Faith in Ancient Lands. Western missions in the Middle East in the Nineteenth and early twentieth centuries*. H. Murre-van den berg (red.). Leiden, Brill, p. 211-239.
- Beuving, J. & Vries, G. de (2015). *Doing qualitative research. The craft of naturalistic inquiry*. Amsterdam, Amsterdam University Press.
- Boeije, H. & 't Hart, H. & Hox, J. (red.). (2009). *Onderzoeksmethoden*. Amsterdam, Boom Onderwijs.
- Boon, T. van den, & Hendrickx, R. (e.a.). (2015). *Groot woordenboek van de Nederlandse taal*. Utrecht: Van Dale Uitgevers.
- Bonhoefer, D. (red. Door O. Dudzus). (1985). *Brevier*. Baarn, Ten Have B.V.
- Bosch, J.D. (2003). *Transforming Mission. Paradigm Shifts in Theology of Mission*. New York, Orbis Books.
- Brink, Van den G. & Kooi, Van der C. (2012). *Christelijke dogmatiek*. Zoetermeer, Uitgeverij Boekencentrum.
- Browning, D. (1996). *A Fundamental Practical Theology: Descriptive and Strategic Proposals*. Minneapolis, Augsburg Fortress.
- Butterfield, J. (red., e.a.). (2004). *English Dictionary*. Glasgow, Harper Collins Publishers.
- Cooper-White, P. (2012). 'Suffering', in: *The Wiley-Blackwell Companion to Practical Theology*. B. J. Miller-McLemore. Blackwell Publishing, Blackwell Reference Online. http://www.blackwellreference.com/subscriber/tocnode.html?id=g9781444330823_chunk_g97814443308232. Laatste bezoek op 4-5-2017.
- Das, R. (2014). *The local Church: a place of Compassion in the Syrian Crisis*. Gepubliceerd op 23-10-2014. <https://imes.blog/2014/10/23/the-local-church-a-place-of-compassion-in-the-syrian-crisis/>.

Laatste bezoek 14-06-2017.

De La Torre, M. (2012). 'Ethics', in: *The Wiley-Blackwell Companion to Practical Theology*. B. J. Miller-McLemore. Blackwell Publishing, Blackwell Reference Online.

http://www.blackwellreference.com/subscriber/tocnode.html?id=g9781444330823_chunk_g978144433082333. Laatste bezoek 5-5-2017.

De Nieuwe Bijbelvertaling (2004/2007). Nederlands Bijbelgenootschap, Haarlem.

Dongen, van T. (2017). *Het islamitische geloof is niet de drijfveer van jihadisten*. Gepubliceerd op 4-3-2017. <https://joop.vara.nl/opinies/islamitische-geloof-is-drijfveer-jihadisten> Laatste bezoek op 24-07-2017.

Dryer, J.S. (2012), 'Practical Theology and Intradisciplinary Diversity: A Response to Bonnie Miller-McLemore', in: *International Journal of Practical Theology*, Volume 16, Issue 1, p. 34-54.

Fleischmann, H. (2006). 'Evangelization or Education', in: *New Faith in Ancient Lands. Western missions in the Middle East in the Nineteenth and early twentieth centuries*. H. Murre-van den berg (red.). Leiden, Brill, p. 263-280.

Frederiks, M. & Nagy, D. (red.). (2016). *Religion, migration and identity. Methodological and theological explorations*. Leiden, Brill.

Wolters-Noordhoff B.V. (2004). *De Grote Bosatlas*. 52e druk. Groningen, Wolters-Noordhoff B.V.

Gustafson, J. (2007). 'Christian ethics', in: *Moral Discernment in the Christian Life. Essays in Theological Ethics*, T. A. Boer & P. E. Capetz (red.). Louisville, Westminster John Knox Press, p. 155-159.

Herbert, S. (2013). *Responding to the Syrian Refugee Crisis in Lebanon: Lessons Learned*. Birmingham, University of Birmingham. <http://www.gsdr.org/docs/open/hdq987.pdf>. Laatste bezoek op 23-8-2017.

Horner, N. (1989). *Christian Churches. Present-day Christianity in the Middle East and North Africa*. Elkhart, Mission Focus Publications.

International Business Publications. (ed.). (2013). *Lebanon. Country Study Guide Volume 1*.

Washington DC, International Business Publications.

https://books.google.nl/books?id=wXO8AAAAQBAJ&pg=PA98&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=snippet&q=Religion&f=false Laatste bezoek op 12-7-2017.

- International Foundation for Electoral Systems. (2011). *Elections in Lebanon*.
<https://qifanabki.files.wordpress.com/2011/10/ifes-lebanon-electoral-districts-2011.pdf> Laatste bezoek op 12-7-2017.
- International Rescue Committee. (2015). *Economic Impacts of Syrian Refugees*.
<https://www.rescue.org/sites/default/files/document/465/ircpolicybriefeconomicimpactsofsyrianrefugees.pdf> Laatste bezoek op 30-3-2017.
- Jackson, D. & Passarelli, A. (2016). *Mapping Migration, Mapping Churches' Responses in Europe*. Geneva, World Council of Churches Publications.
http://www.ccme.be/fileadmin/filer/ccme/70_DOWNLOADS/20_Publications/2016-01-08-Mapping_Migration_2015_Online_lo-res_2_.pdf Laatste bezoek op 10-04-2016.
- Khawaja, B. (2017). *The Human Rights Cost of a Parliament Extension in Lebanon*. Human Rights Watch Lebanon. <https://www.hrw.org/news/2017/05/31/human-rights-cost-parliament-extension-lebanon> Laatste bezoek op 12-6-2017.
- Luther, H. (1992). *Religion und Alltag: Bausteine zu einer Praktischen Theologie des Subjekts*. Stuttgart, RADIUS-Verlag GmbH.
- Mackey, S. (1989). *Lebanon, a House Divided*. London, W.W. Norton & Company Ltd.
- McClintock Fulkerson, M. (2010). *Places of Redemption. Theology for a Worldly Church*. Oxford, University Press.
- Meiden, van der A. (2017). *Leven als Criminoloog in Libanon*. Criminologisch Netwerk Nederland. <https://www.hetconn.nl/nieuwsitems/het-cnn-blog-leven-en-werken-als-criminoloog-in-libanon/> Laatste bezoek op 22-6-2017.
- Murre-van den Berg, H. (red.). (2006). *New Faith in Ancient Lands. Western missions in the Middle East in the Nineteenth and early twentieth centuries*. Leiden, Brill.
- Nasrallah, R. (2015). *Moving and Mixing: The Fluid Liturgical Lives of Antiochian Orthodox and Maronite women Within the Protestant Churches in Lebanon*. Uitgave in eigen beheer.
- Nieman, J. R. (2012). 'Congregational Studies', in: *The Wiley-Blackwell Companion to Practical Theology*. B. J. Miller-McLemore. Blackwell Publishing, Blackwell Reference Online.
http://www.blackwellreference.com/subscriber/tocnode.html?id=g9781444330823_chunk_g978144433082313. Laatste bezoek op 5-5-2017.
- Osmer, R.R. (2008). *Practical Theology, An Introduction*, Michigan, Wm. B. Eerdmans Publishing Co.

Osmer, R.R. (2012), 'Toward a New Story of Practical Theology. A Response to Bonnie Miller-Miller-McLemore', in: *International Journal of Practical Theology*, Volume 16, Issue 1, p. 66-78.

Rolland, J. (red.). (2003). *Lebanon: Current Issues and Background*. New York, Nova Science Publishers. <https://books.google.nl/books?id=-JVOKeNklIgC&printsec=frontcover&dq=lebanon&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwiE7Yzg24PVAhXCZFakhVEzClgQ6AEIKDAA#v=onepage&q=protestant&f=false> Laatste bezoek op 12-7-2017.

Sahiouny, S. (e.a.). (2014). *Urgent Appeal from the Supreme Council of the Evangelical Community in Syria and Lebanon to all the Evangelical and Protestant Churches and Organizations across the World*. Beirut, The Supreme Council of the Evangelical Community in Syria and Lebanon.

Schmiedt Streck, V. (2012). 'Response to the text Five Misunderstandings about Practical Theology', in: *International Journal of Practical Theology*, Volume 16, Issue 1 p. 27-33.

Dryer, J.S. (2012), 'Practical Theology and Intradisciplinary Diversity: A Response to Bonnie Miller-Miller-McLemore', in: *International Journal of Practical Theology*, Volume 16, Issue 1, p. 34-54.

Swinton, J. & Mowat, H. (2006). *Practical Theology and Qualitative Research*. London, SCM Press.

The World Bank. (2017). *The World Bank in Lebanon*. <http://www.worldbank.org/en/country/lebanon/overview#1> Laatste bezoek op 13-7-2017.

Trading Economics. (2017). *Lebanon Unemployment Rate*. <https://tradingeconomics.com/lebanon/unemployment-rate> Laatste bezoek op 13-7-2017.

Tweed, T. (2006). *Crossing and Dwelling. A Theory of Religion*. Massachusetts: Harvard University Press.

United Nations. (2017). *Statistics on International Migration*. <http://unstats.un.org/unsd/demographic/sconcerns/migration/migrmethods.htm> Laatste bezoek op 18-1-2017

United Nations Human Rights Council. (2006). *Report of the Commission of Inquiry on Lebanon pursuant to Human Rights Council resolution S-2/1**. <https://www.un.org/ruleoflaw/files/A.HRC.3.2.pdf> Laatste bezoek op 23-8-2017.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2013). *Children at work. The Future of Syria, refugee Children in Crisis*. <http://unhcr.org/FutureOfSyria/children-at-work.html#footnote10> Laatste bezoek op 22-6-2017.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2016). *Syria Regional Refugee Response in Lebanon*. <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=122> Laatste bezoek op 10-05-2017.

Vereniging van Universiteiten. (2014). *De Nederlandse Gedragscode Wetenschapsbeoefening. Principes van goed wetenschappelijk onderwijs en onderzoek*. https://bb.pthu.nl/bbcswebdav/pid-51575-dt-content-rid-78841_1/courses/A-MPVF2P3-1617-1/Code_wetenschapsbeoefening_2004_%282014%29.pdf Laatste bezoek op 08-11-2016.

Volf, M. (1996). *Exclusion and Embrace: a Theological Exploration of Identity*. Nashville, Abingdon Press.

Wereldraad van Kerken. (2013). *The "Other" is my Neighbour: Developing and ecumenical Response to Migration*. Geneva, World Council of Churches Publications.

Wereldraad van Kerken. (2014). *Forced Displacement, Refugees and internally Displaced Persons (IDPS) in the Middle East*. Cyprus, Word Council of Churches Executive Committee.

World Vision. (2015). *Social Cohesion between Syrian Refugees and urban Host-Communities in Lebanon and Jordan*. New York, World Vision International,. <http://www.wvi.org/sites/default/files/Social%20Cohesion%20Report.pdf> Laatste bezoek op 10-04-2017.